

Religion og livssyn i framtidas Norge

Rapport fra landskonferansen på Nansenskolen
Lillehammer, 13. - 15. juni 2008

Støttet av: Fritt ord

Innledning

Et stadig mer flerreligiøst Norge byr på spennende og utfordrende muligheter for samtale og samarbeid. Mer enn 80 representanter for tros- og livssynsmangfoldet i Norge tok utfordringene og samlet seg til en tredagers konferanse på Nansenskolen på Lillehammer 13.-15. juni, 2008. De som inviterte til samtale og samarbeid var Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, Norske kirkeakademier, Human-Etisk Forbund, Islamsk Råd Norge og Nansenskolen.

Noen av overskriftene for invitasjon til samtale var blant annet: Bør Grunnloven ha en kristen forankring? Er det en menneskerett å bære skaut eller turban på jobben? Hvem skal legge til rette for offentlige sørgeomarkeringer? Bør trossamfunn pålegges å ansette kvinner og homofile? Bidrar tros- og livssynsdialogen til større forståelse?

Spørsmålene var absolutt høyaktuelle. Samme dag som konferansen startet behandlet Stortinget stortingsmeldingen om Staten og Den norske kirke. Dessuten var Stortinget underveis med behandlingen av ny formålsparagraf i skolen, og tidligere samme vår la det statlige Graver-utvalget fram utredningen

om kvinner og homofile i trossamfunn, en viktig og utfordrende sak for mange trossamfunn.

Foruten å diskutere framtidens religionspolitikk var konferansen også en feiring og oppsummering av mer enn 20 års arbeid med tros- og livssynsdialog i Norge, og det på historisk grunn. Nansenskolen var nemlig vertskap for et av de første initiativene til tros- og livssynsdialog i Norge, da Gausdal kirkeakademi og Human-Etisk Forbund på slutten av 80-tallet samlet seg til dialogmøter på skolen. Dette ble behørig feiret med en dialogfest fredag kveld med god mat og musikk fra den jødisk-arabiske musikkgruppen Trio Fattal.

Denne rapporten presenterer noen av deltakernes opplevelser av konferansen, og gir deretter en oppsummering av bidragene til innleiderne under konferansen. Til sist har vi samlet noen av innleggene som baserer seg på bidragsyternes skriftelige manus.

Innhold

DEL I RELIGION OG LIVSSYN I FRAMTIDAS NORGE

Inntrykk fra konferansen	4
Oppsummering av konferansen	9

DEL II BIDRAG FRA KONFERANSEN

Sammen – i samme retning! <i>av Akhtar Chaudry</i>	18
Religiøs diskrimineringsrett eller -vern: Hva bør ha forkjørsrett? <i>av Hege Skjeie</i>	21
Religiøs diskrimineringsrett eller -vern: Hva bør ha forkjørsrett? <i>av Anne Hege Grung</i>	26
Religionens plass i offentligheten, og det offentliges plass i religionen <i>av Sven Thore Kloster</i>	29
Religion i det offentlige rom <i>av Hans Christian Nes</i>	34
Lokale dialogarbeid som samfunnsressurs på tros- og livssynsfeltet <i>av Steinar Ims og Anne Anita Lillebø</i>	38

DEL I: RELIGION OG LIVSSYN I FRAMTIDAS NORGE:

Sukhvinder Singh Jhotti

medlem i Sri Guru Nanak Niwas (Sikh-trossamfunn i Lier) og leder av Drammen og omegn tros- og livssynsforum

1. Hva anser du er den største utfordringen for tros- og livssynsutøvelse i Norge i dag og i tida framover?

Den største utfordringen ligger i at vi får en bølge av intoleranse og motvilje mot religionsutøvelse i samfunnet. Jeg føler at det brygger opp til en mer synlig polarisering mellom de som har en synlig tro, og de som ikke er så opptatt av slike spørsmål. Det skyldes i like store deler oss som er tilknyttet tros- og livssynsamfunn og de som ikke er det. "Vi" har ikke greid å gi mennesker som har en ureflektert antireligiøsitet gode nok motargumenter for hvorfor tro og livssyn er et viktig aspekt ved livet, og dermed også samfunnet.

2. Hva var det viktigste som ble sagt på konferansen? Var det noen perspektiver du savnet?

Viktigere enn mange av ordene som ble brukt var å se

mangfoldet og se at det er mange som er opptatt av disse perspektivene rundt troens kår i det moderne samfunnet.

Jeg savnet skeptikerne. Jeg vil gjerne treffe dem. Ikke for å omvende dem, men for å bli kjent med deres perspektiver og finne deres ståsted.

3. Ble du kvitt noen fordommer eller fikk du noen nye?

Det er vanskelig å si. Kanskje observerte jeg at det er en kjerne av ressurssterke mennesker som stadig treffes i slike fora, og som blir en type elite som treffer beslutninger på vegne av massene. Det er verdt å si at dette egentlig ikke har noe med tro og livssyn å gjøre, men mest med hvordan samfunnet er bygget opp, som også gir seg utslag i denne delen av samfunnslivet.

Inntrykk fra konferansen

Farhat Khan

aktiv i Lokal Dialog Løkka (lokalt tros- og livssynsdialogprosjekt på Grünerløkka i Oslo)

1. Hva anser du er den største utfordringen for tros- og livssynsutøvelse i Norge i dag og i tida framover?

Den største utfordringen for tros- og livssynsutøvelse i tiden fremover er hvordan religionsfriheten kommer til å bli utøvet i virkeligheten. I dag finnes det mange tro og livssyn i Norge og den største utfordring er å få alle til at snakke sammen med respekt og aksept for forskjeller. Jeg synes at flere ungdomsorganisasjoner bør involveres i dialogarbeidet.

Min opplevelse inntil videre har vært at de involverte i dialogarbeidet er folk som har vært med i mange år, og jeg mener det er behov for nyskapning innenfor tros- og livssynsdialog.

2. Hva var det viktigste som ble sagt på konferansen? Var det noen perspektiver du savnet?

Det viktigste var vel at for å etablere et vellykket dialog, må det være respekt tilstede. Det er viktig at alle parter respekterer hverandres forskjeller - og til tross for uenigheter - er i stand til å kommunisere med hverandre. Det er jo dette dialog handler om.

3. Ble du kvitt noen fordommer eller fikk du noen nye?

Jeg kom til konferansen med åpent sinn, og ble ganske opprørt over enkelte deltagers manglende velvilje til å forstå f.eks. hijab som et frivillig valg. Det oppleves som en krenkelse på min frihet når andre definerer mitt valg som tvang og prøver å stjele min frihet - i frihetens navn!

ANNE HEGE GRUNG

DOKTORGRADSSTIPENDIAT VED DET TEOLOGISKE FAKULTET, FORSKER
PÅ KRISTEN-MUSLIMSK DIALOG

1. Hva anser du er den største utfordringen for tros- og livssynsutøvelse i Norge i dag og i tida framover?

Det er tre hovedutfordringer. For det første å spre erfaringer og gode holdninger som er opparbeidet i de etablerte dialogmiljøene videre til flere grupper i samfunnet. For det andre å handle i forhold til den større politiske diskursen for å hindre stigmatisering av ulike tros- og livssynsgrupper. Og for det tredje å arbeide med etiske problemstillinger som likeverd og likestilling mellom kjønn, og miljø- og fattigdomsproblemer.

Dette bør skje både innenfor dialogmiljøet og som utfordringer til det enkelte tros- og livssynssamfunn.

2. Hva var det viktigste som ble sagt på konferansen? Var det noen perspektiver du savnet?

Det kunne kanskje vært en noe bredere representasjon blant innleiderne livssynsmessig? Jeg kommer ikke på noe som var viktigere enn noe annet, men opplevde debatten om likestilling mellom kvinner og menn som vesentlig og fruktbar.

3. Ble du kvitt noen fordommer eller fikk du noen nye?

Vel... jeg tror jeg ble overrasket over hvor lite politikerne faktisk visste om dialogarbeidet og om tros- og livssynsspørsmål. Jeg synes det burde vært representasjon fra et høyere politisk nivå enn det var.

Arve Negaard

medlem av Fredrikstad Kirkeakademi

1. Hva anser du er den største utfordringen for tros- og livssynsutøvelse i Norge i dag og i tida framover?

I brytningstider kan det vokse frem nye allianser på tvers av gamle skiller mellom tros- og livssynsgrupper. Samtidig kan det som vi har tatt som selvfølgelig sannheter bli utfordret. I brytningstider vokser det gjerne frem ny erkjennelse, som danner grunnlag for nye bevegelser, som etter noen generasjoner stivner i en dogmatisert virkelighetsforståelse. Både tilhengere av sekulære og religiøse livssyn, kan i det Habermas kaller vår post-sekulære tid bli utfordret til å ta opp sine dogmer til kritisk vurdering.

2. Hva var det viktigste som ble sagt på konferansen? Var det noen perspektiver du savnet?

Det ble sagt mye viktig på konferansen, fra innledningsforedragene til Inge Eidsvåg og Dag Hareide, til Inge Lønnings briljante retorikk i avslutningen. Det viktigste

var summen av mennesker fra forskjellige ståsted som virket innstilt på å gå inn i dialog med hverandre.

En konferanse kan ikke romme alt. Det er perspektiv som det ikke var plass til her, men som det kan være nyttig å arbeide videre med. Perspektivet til Jürgen Habermas om det postsekulære samfunn kan være en konferanse verd.

3. Ble du kvitt noen fordommer eller fikk du noen nye?

Konferansen bekreftet nok først og fremst forforståelsen min og forsterket den. Jeg kjente ikke Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn fra før, og ble gledelig overrasket (Jeg tror ikke det er en fordom i den fordummende meningen av ordet).

Bente Sandvig*leder, Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn**1. Hva anser du er den største utfordringen for tros- og livssynsutøvelse i Norge i dag og i tida framover?*

I dag er det å komme oss snarest mulig videre fra en stat som holder seg med en egen statskirke og over i et likeverdig pluralistisk samfunn og det å balansere individuelle og kollektive rettigheter når det gjelder religion og livssyn.

2. Hva var det viktigste som ble sagt på konferansen? Var det noen perspektiver du savnet?

Jeg opplevde utviklingen i debatten om religion i det offentlige rom som viktig: Fra å være et slagord, beveget diskusjonen oss videre over i det konkrete: Hva mener vi med det? Hvordan gjør vi det uten å overkjøre

noen? Hvordan sikre at vi kan være likeverdige aktører når ulikheten i institusjonell styrke, tradisjon og historie er så stor?

3. Ble du kvitt noen fordommer eller fikk du noen nye?

I grunnen erfarer jeg det samme hver gang jeg møter folk jeg bare kjenner som en stereotyp fra mediedebatten: Vedkommende er både hyggelig og reflektert til tross for meninger og en virkelighetsoppfatning som virkelig er meg fremmed.

Om jeg fikk noen nye fordommer? Tja, det har i såfall ikke manifestert seg i bevisstheten min så langt.

RELIGION OG LIVSSYN I FRAMTIDAS NORGE

Oppsummering av konferansen

Konferansen ble åpnet av Hadia Tajik, som er politisk rådgiver ved statsministerens kontor. I sin åpningstale oppfordret hun oss alle til å ta steget ut av konferansens konserverende form, og å utfordre og inspirere til dialog med trosfeller som er skeptiske til den dialogen som blir ført her på Nansenskolen og andre steder.

Samtidig gjorde Hadia Tajik et poeng av at vi må reflektere over hvem "vi" er som deltar i dialog med "den andre". Dialogen er nemlig aldri en maktfri sone, men handler også om at vi er ulikt posisjonert som representanter for minoriteter og majoriteter.

Inge Eidsvåg og Dag Hareide hadde kveldens åpningsforedrag. Foredraget hadde overskriften: "Religion og livssynsdialogen i Norge de siste 20 år. Hva har vi lært?" Inge Eidsvåg tok for seg den tidlige fasen av dialogarbeidet, slik det utfoldet seg særlig på Nansenskolen, gjennom blant annet trekantsamarbeidet mellom Human-Etisk Forbund, Kirkeakademiene og Nansenskolen om livssynsseminarene på samme sted fra 1985; og videre med prosjektet "Felleskaps-etikk i et flerkulturelt Norge" i 1991. Eidsvåg fortalte engasjert om dialogen. Blant annet fremhevet han at man gjennom dialog oppdager at "den andre" ligner en selv på måter en kanskje ikke er klar over, men også at dialogen klargjør og skiller, på overraskende måter. Eidsvåg pekte blant annet på at det ofte er andre faktorer enn ulik religionstilhørighet, slik som kjønn og alder, som er avgjørende for hvordan vi skiller lag i våre holdninger til sentrale verdispørsmål.

Dag Hareides fokuserte på de særtrekk som den norske religions- og livssynsdialogen har hatt og hvilke spesielle utfordringer denne dialogen har. Et kjennetegn ved den norske religions- og livssynsdialogen er at den ofte er institusjonalisert, den skjer mellom representanter for ulike tros- og livssynssamfunn, med

et spesielt tematisk fokus og med en bestemt varighet. Noe av utfordringer med denne institusjonaliserte dialogen er å arbeide med å få representanter for de ulike tros- og livssynssamfunnene til å delta, men også å skape grobunn for at en ny generasjon kan ta over etter at tordenskjolds soldater på dette området trekker seg ut. Hareide mente at et viktig satsningsfelt i så tilfelle ville være den lokale dialogen, fordi den vil kunne være med å rekruttere nye mennesker til dialogarbeidet. Et annet viktig aspekt ved tros- og livssynsdialogen, som Hareide trakk fram, var betydningen av å skape arenaer for tros- og livssynsdialogen der både det religiøse språket og det hverdagslige og rasjonelle språket gjøres relevant. En for stor vektlegging av det ene eller andre "språket", vil kunne stenge dialogen for viktige innsikter, men også stenge ute viktige ressurspersoner i dialogen, mente Hareide

Tros- og livssynspolitiske utfordringer

Fredagens dialogfokus ble på lørdag erstattet av et tydeligere religions- og livssynspolitisk fokus. Hovedsesjonen før lunsj, som hadde fått overskriften "Tros- og livssynsutfordringer i framtidens Norge", hadde tre hovedinnledere og en invitert respons til hver av disse. Oddbjørn Leirvik, professor i inter-religiøse studier ved Universitetet i Oslo, ledet denne sesjonen og den avsluttende panelsamtalen med bidragsyterne.

“Sammen i samme retning”?

Akhtar Chaudry åpnet første del av sesjonen som hadde overskriften “Religiøst og kulturelt mangfold – felles verdier?” Akhtar Chaudry er stortingspolitiker for SV, muslim og aktiv samfunnsdebattant. Chaudry gav først noen eksempler på hvordan forskjellige land behandler sine religiøse minoriteter - i Iran, Pakistan og Danmark – og mente at Norges måte å behandle sine minoriteter på ikke er vesentlig annerledes. Fordi også her i Norge står “vår” religion, “vår” tro på mennesket og “vår” ytringsrett ofte mot andres religion og rett. Han problematiserte at ytringsfriheten er blitt vår tids helligdom – og ofte en rettighet som gjelder for flertallet og ikke mindretallet. Vi må revurdere hele tankegangen vår, sa Chaudry, om hvordan vi organiserer samfunnet og hvordan leve med uenighet. Han var opptatt av at felles verdier skapes gjennom å bli trygg på egen tro og identitet. Dette forutsetter at det skapes rom for at minoriteter kan utøve sin tro, slik majoriteten gis rett til å utøve sin tro. Når muslimer i Norge får mulighet til medvirkning, viser de lojalitet til samfunnet, demokratiet, til ytringsfrihet og likestilling. Han gav eksempler på allianser som kan oppstå på tvers av religiøse og kulturelle skillelinjer: To muslimer stemte for kjønnsnøytral ekteskapslov på Stortinget. I Bostadutvalget bidro minoritetene til konsensus om en formålsparagraf for skolen som refererer til felles verdier slik de kommer til uttrykk i kristendom, humanisme og i andre religioner. Og videre har religiøse ledere i Norge satt en standard for hvordan håndtere konflikt og ulikhet. Det demonstrerte de under karikaturstriden.

Espen Ottosen, informasjonsleder i Norsk Luthersk Misjonssamband, var invitert til å gi respons på Chaudrys innlegg. Ottosen var kritisk undrende til Chaudrys motto, «sammen i samme retning», fordi et slikt ønske kan medføre et for sterkt press på minoritetene om å omfavne “våre felles verdier”. Hva med de som ikke vil gå i “samme retning”? Skal de straffes? Miste statsstøtten? Ottosen viste blant annet til Bostadutvalgets forslag til formålsparagraf, der det slås fast at «alle former for diskriminering skal motarbeides». På et overordnet nivå vil ingen gå imot dette, påpekte Ottosen. Likevel, om dette sees i sammenheng med Graver-utvalgets arbeid, der kristen motstand mot homofili omtales som diskriminering, kan det også skapes et klima i fellesskolen for at kristne holdninger til disse spørsmålene er diskriminering.

Likestilling vs. religionsfrihet: Hva skal ha forskjørsrett?

Etter fokuset på utfordringer knyttet til felles verdier, var en annen tros- og livssynsutfordring tema, nemlig forholdet mellom religiøs diskrimineringsrett og -vern.

Bakteppet var her Graver-utvalgets utredning om unntaksbestemmelsen i likestillingsloven for indre forhold i trossamfunn. Statsviter Hege Skjeie drøftet forholdet mellom likestilling og trosfrihet. Hennes utgangspunkt var ikke religiøs lære eller interne debatter i tros- og livssynssamfunnene, men liberale rettigheter, og hvordan staten verner og balanserer disse. Hvordan kan staten forsvare et unntak fra likestillingsloven for trossamfunnene?, spurte hun, og viste til at selve kjernen i likestilling er retten til ikke å bli diskriminert. Skjeie hevdet at unntaksretten til trossamfunn kan ramme sårbare grupper og individer – og bidra til at minoriteter i minoriteten ikke har samme rettstilling som andre. I følge Skjeie har trosfriheten hatt forskjørsrett og diskrimineringsvernet vikeplikt. Det Graver-utvalget har utarbeidet på nytt, er nettopp spørsmålet om bortfall av unntaket fra diskrimineringsvern. Tros- og livssynssamfunnene skal fortsatt ha rett til å forskjellsbehandle kvinner og homofile, men ingen ubegrenset rett. Nyansene her er viktige, påpekte Skjeie. En viss unntaksadgang vil det være rom for, men denne må begrunnes. Forskjellsbehandling skal være saklig, nødvendig, proporsjonal og i tråd med religiøs overbevisning.

Anne Hege Grung, teolog og stipendiat ved UiO, reflekterte i sin respons over hva Skjeies perspektiver på likestilling mellom kjønnene har å si for dialogen mellom tros- og livssynssamfunnene. Grung stilte spørsmålet om dialogmiljøene i Norge har vært “blinde” for problemstillinger knyttet til kjønn og makt. STL og dialogmiljøene har vært spesielt opptatt av å fronte religionsfriheten. Dette har hatt forrang framfor likestilling. Og siden kjønn og kjønnsroller er blitt definert som “indre forhold” i trossamfunnene, har tematikken vært utenfor STLs mandat og ikke vært gjenstand for religionspolitiske samtaler. STL har imidlertid stått bak en rekke dialogarrangementer som har vært preget av erfaringsutveksling om kvinners stilling i trossamfunnene. Grung har erfart i samtaler med ledende representanter fra tros- og livssynssamfunn i Norge at nær sagt alle mener at deres praksis med hensyn til likestilling mellom kjønnene, eller praktisert likeverd mellom menn og kvinner, ikke samsvarer med egne idealer. Med andre ord, sprik mellom liv og lære i dette spørsmålet synes å være en felles erfaring, og burde derfor settes høyere på dagsorden, mente hun. Grung var opptatt av at kjønn og kvinneverdigheter måtte inkluderes i det grunnleggende etiske og verdimeslige fundamentet for dialogen, og kom med følgende oppfordring: Dialogmiljøene har arbeidet for økt likestilling mellom tros- og livssynssamfunnene på tross av ulikhet og uenighet. Hvorfor ikke bidra til å applisere den samme holdningen til mennesker av forskjellig kjønn?

Religionens rolle og plass i det offentlige rom

Siste tema for lørdagens formiddagssesjon var religionens rolle i det offentlige rom. Prost i Vestre Aker kirke, Trond Bakkevig, var opptatt av å formidle at religion, i motsetning til tro, ikke er en privatsak, men et offentlig anliggende. Både kirkebygg, helligdager og nasjonale symboler vitner om dette. Det finnes ikke noe religionsnøytralt rom, verken offentlig eller privat, og derfor er det en viktig oppgave for det offentlige å la ulike livssyn slippe til – på offentlige institusjoner, ved nasjonale markeringer og høytider. Derfor finnes det sykehusprester og fengselsprester, og geistlig betjening i krisesituasjoner – slik tilfellet var for eksempel under tsunami-katastrofen. Det kan også gjerne være representanter fra andre livssyn enn det kristne og humanetiske som har en slik rolle, understrekte Bakkevig.

Lars Gule, førsteamanuensis ved Høgskolen i Oslo og tidligere generalsekretær i Human-Etisk Forbund, var i sin respons til Bakkevig opptatt av å markere et klarere

skille mellom det offentlige rom og det offentlige mandat. Det sivile og offentlige rom må være et tros- og livssynspluralistisk rom, mens den offentlige stat har en helt nødvendig sekulær status. Det å opptre i det offentlige rom er derfor noe helt annet enn det å opptre med et offentlig mandat, understrekte han. Gule mente at Bakkevig ikke tydeliggjorde denne viktige forskjellen og dermed bidro til å undergrave muligheten nettopp for en likeverdig livssynspluralisme i det offentlige rom. Folks forhold til Gud kan ikke reguleres av staten, hevdet Gule.

I debatten som fulgte etterpå, stilte Bakkevig spørsmålet: Hva innebærer det å praktisere religionsfriheten? På vegne av hvem? Hva er det frihet til? Bakkevig påsto at de som flagger religionsfriheten på vegne av trossamfunnene ofte ikke tar mangfoldet i sitt eget trossamfunn på alvor; minoriteten i majoriteten eller minoriteten i minoritetene. Engheten om religionsfrihetsprinsippet kan tilsløre interne motsetninger.

Åpningstale ved Hadia Tajik

Parallellsesjoner

Etter lunsj ble de ulike temaene i hovedsesjonen behandlet i forskjellige parallellsesjoner, med andre innledere. På grunn av at den planlagte parallellsesjonen om felles verdier og rettighetskollisjoner hadde få påmeldte, ble disse to slått sammen til en felles sesjon. Dessuten var det lagt til rette for en egen sesjon med fokus på lokale dialoger.

Felles verdier og rettighetskollisjoner

Anne Hege Grung ledet samtalen i denne sesjonen. Egil Lothe (Buddhistforbundet) og Ingunn Breistein (frikirkelig) innledet om felles verdier.

Lothe hevdet at det er mulig å identifisere verdier som overlapper på tvers av tro og livssyn, og som kan avledes – ikke fra et språk om Gud, men fra et språk om mennesket. Han viste til fem punkter i Hans Küngs fellesskapsetikk som samsvarer med etiske prinsipper i buddhismen, og som også finnes i andre religioner; å avstå fra å ta liv og det som ikke er ditt eget, avstå fra krenkende seksuell adferd, ikke tale usant og å avstå fra rusmidler.

Lothe påpekte at mange samfunn vil si at de bygger på én religiøs tradisjon. Etikken kan da bli et maktspråk der majoriteten får hegemoni - og ofte med statens godkjenning. I denne forbindelse uttrykte Lothe skuffelse over forslaget til ny verdiparagraf 2 i Grunnloven som kun henviser til kristen og humanistisk tradisjon. Det oppleves som veldig ekskluderende for minoritetene. Den nye formålsparagrafen for skolen er langt mer inkluderende i sin referanse til religioner og livssyn.

Ingunn Breistein stilte spørsmålet: Bør tro og livssyn brukes som verdigrunnlag i et flerreligiøst samfunn? Hun svarte bekreftende på dette. Religion og livssyn har en viktig rolle - ikke som en avart av politikken, men på linje med eller på tvers av det politiske. Hun understreket skolens rolle som fellesinstitusjon og verdiformidler. I likhet med Lothe la hun vekt på at formålsparagrafen for skolen nettopp ikke er verdinøytral, men refererer til kristen og humanistisk tradisjon, samt verdier i andre religioner og livssyn og menneskerettighetene.

Ottosen innledet til samtale om rettighetskollisjoner og gav eksempler på at retten til religionsfrihet og andre menneskerettigheter kan komme i konflikt. Noen ganger må religionsfriheten vike, for eksempel når det gjelder retten til helse og liv (jfr. kjønns-

lemlestelse og barnemishandling). Men Ottosen var klart skeptisk til den innstramming av religionsfriheten som Graver-utvalget har gått inn for. Han hevdet at utvalget går langt i å diskriminere kristne og at utvalgets forslag har totalitære og tvangsmessige trekk.

Religion i det offentlige rom

Åse Brandvold (Klassekampen) ledet samtalen i denne sesjonen. Innledere var Hans Christian Nes (Human-Etisk Forbund), Sven Thore Kloster (Den norske kirke) og Asghar Ali (Islamsk Råd Norge).

Nes mente at i debatten om religionens plass i det offentlige rom, er det viktig å skille offentlige institusjoner fra det offentlige rom. Særlig viktig er det at skolen, som offentlig institusjon, er pedagogisk autonome i forhold til livssyn. Nes var opptatt av å vise hva disse idealene betyr i praksis, og viste til eksempler fra samarbeid mellom skole og kirke der autonomien ikke var ivarettatt. Samtidig var Nes tydelig på at foreldres ønsker om tros- og livssynsutøvelse for sine barn i skolen må kunne imøtekommes, men denne religionsutøvelse må ikke hindre andres livsutfoldelse eller påføre disse ubehag. Nes illustrerte dette ved å vise til at det burde være mulig å ivareta de religiøse familienes ønsker om at deres barn synger bordvers før maten, uten at det fører til kollektiv avsynging av bordvers.

Kloster skilte mellom den smale offentligheten og den brede offentligheten i sitt innlegg, og knyttet den smale offentlighet til den politisk-institusjonelle offentligheten. Som eksempel på den smale offentligheten trakk Kloster frem lovtekster som ikke kan begrunnes religiøst, men må begrunnes allment fordi den smale offentligheten krever allmenn tilslutning. Religiøse har rett til å delta i denne offentligheten, men for å vinne tilslutning til sine saker, må disse begrunnes allment. I den brede offentligheten har religion og livssyn en mye større betydning. Dette fordi tro og livssyn handler om mer enn religiøst begrunnede leveregler, men også identitet og tilhørighet. Kloster viste til at tros- og livssynssamfunnene i denne sammenheng er rele-

vante fordi de er med og skaper mening, visjoner og håp hos mange av innbyggerne i demokratiet. Til sist pekte Kloster på et viktig apropos i forhold til religionens plass i det offentlige rom. De som mener at religion og livssyn har en viktig og legitim plass i offentligheten må nemlig også reflektere over i hvilken grad det offentlige har plass i religionen. Trossamfunnenes krav om å være tilstede i offentlige sammenhenger, som skole, sykehus med mer, fordrer nemlig kanskje også at det offentlige har en rett til å blande seg inn i religionens egne anliggender.

Asgar Ali pekte på at det i Islam ikke er noe prinsipielt skille mellom stat og religion, samtidig er minoriteters rettigheter ivaretatt i de religiøse tekstene. Han pekte også på at IRN har prinsipielt vært for en statskirkeordning, fordi en fullstendig atskillelse mellom kirken og staten kan brukes som brekkstang for sekularismen med en "avreligionisering" av samfunnet som konsekvens.

Dialogens muligheter og begrensninger – samtale om lokalt dialogarbeid

Tre representanter for lokale dialoggrupper var invitert til å dele sine erfaringer i plenum; Lokale dialoger Løkka (den lokale dialoggruppen på Grünerløkka), Drammen og omegn tros- og livssynsråd og dialogarbeidet i Trondheim. De felles refleksjonene som gruppen gjorde seg etter innleggene, var knyttet til kontrastene mellom dialogarbeidet i Oslo og arbeidet som gjøres og er gjort i Drammen. Mens den lokale dialoggruppen på Grunerløkka har en veldig uformell organisering, der alle som har lyst til å være med på dialogen inviteres inn, hadde Drammen en mer formell samarbeidsform. Styrker og svakheter ved disse innfallsporene ble diskutert. En mulig oppsummering var at en løs struktur for samarbeid lett kan forvirre i forhold til hva den lokale dialoggruppen skal være, men senker samtidig terskelen for deltakelse. En mer formalisert struktur kan etablere trygghet for hva man ønsker å gjøre, men kan samtidig oppleves som en trussel for etablerte samarbeidsstrukturer og dessuten kan man bruke for mye tid på å diskutere formen på samtalene heller enn samtalen i seg selv.

Wergeland 200 år

Toleranse og respekt for religions- og livssynsmangfoldet og minoriteters rettigheter, var også tema som ble berørt i forestillingen "Svalelett og spurveglad"- et vandrespill på Maihaugen ved skuespiller Morten Jostad og Lillehammer amatørteaterlag. Spillet tok utgangspunkt i Henrik Wergelands liv og diktning. Konferansedeltakerne deltok på vandringen lørdag kveld og fikk en flott forestilling i nydelige omgivelser.

Framtidens religions- og livssynspolitikk

På søndag formiddag var representanter fra tros- og livssynssamfunnene og politiske myndigheter samlet for å drøfte hvordan framtidens religions- og livssynspolitikk bør utformes. De som deltok i panelsamtalen var Maria Hevzy (rådgiver i tros- og livssynsspørsmål i Arbeiderpartiet), Inge Lønning (stortingsrepresentant for Høyre), Egil Lothe (leder i Buddhistforbundet), Anne Sender (forstander i Det Mosaiske Trossamfunn), Asghar Ali (nestleder i Islamsk Råd) og Olav Fykse Tveit (generalsekretær i Mellomkirkelig Råd for Den norske kirke). Bente Sandvig, leder i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, var ordstyrer.

Sandvig innledet debatten med å referere til formuleringen i Bakkevig I - utvalget om en "aktivt støttende" tros- og livssynspolitikk. Hun viste også til forslaget om ny paragraf 16 i Grunnloven om "lik understøttelse av trossamfunn". Hva skal disse fine ordene bety i praksis? Å fortsette som før eller å skape en helhetlig og sammenhengende tros- og livssynspolitikk? Politikerne må lytte til oss!, sa hun.

Representantene fra trossamfunnene kom med innspill til hva tros- og livssynspolitikken burde omfatte. Anne Sender fra Det Mosaiske Trossamfunn la vekt på organisatoriske og økonomiske rammer, og betydningen av støtte til egen kompetanseutvikling. Vi forventer at staten yter service, konsulterer og gir mulighet til innsyn og medvirkning, sa Sender.

Egil Lothe fra Buddhistforbundet la vekt på endringene i trossamfunnene som følge av innvandring og flyktninger (fra Burma, Thailand, Sri Lanka), og han påpekte at trossamfunnene har fått en viktigere rolle i norsk bistands- og utenrikspolitikk som konsekvens av dette. Lothe pekte også på en annen utfordring: Staten skal være religionsnøytral, men spiller likevel et flertall og en historisk og kulturell kontekst. Hvordan kan staten bli en stat som alle kan identifisere seg med?

Lothe mente ikke at det var behov for en totalt religionsfri stat, men at alle gis mulighet til medvirkning og innflytelse – for eksempel i forhold til den norske skolen. Han kritiserte derfor at tros- og livssynssamfunnene har mistet retten til å godkjenne lærermidler. Et annet poeng var forslag til ny paragraf 2 i Grunnloven som slutter med humanismen. Her ekskluderes vi som representerer andre religiøse grupper og minoriteter, mente Lothe. Vi regnes ikke med i nasjonsbyggingen for framtida!

Olav Fykse Tveit, generalsekretær i Mellomkirkelig Råd for Den norske kirke, hevdet at Norge har hatt

Med i panelet f.v: Bente Sandvig, Egil Lothe, Asghar Ali, Anne Sender, Maria Hevzy

en religionspolitikk som har vært overstyrende, kontrollerende og delvis diskriminerte, men også nasjonsbyggende og liberaliserende. Han erkjente at statskirken er en del av "problemet" og at det trengs en opprydning av forholdet mellom politikk og religion. Han ønsket seg en "aktiv støttende" religionspolitikk som var forpliktende, informert, prinsipiell, stimulerende og kritikkfremmende. Han la også vekt på at tros- og livssynssamfunnene ikke bare er relevant for et religionsdepartement, men også kan bidra konstruktivt i forhold til andre departementer – for eksempel i kulturpolitikk, justispolitikk, utenrikspolitikk og miljøpolitikk.

Asghar Ali fra Islamsk Råd kritiserte statlig innblanding i religiøse spørsmål og mangelen på likebehandling av trossamfunn. Han gav eksempler på manglende ydmykhet og kunnskap om religiøse symboler og personell, som for eksempel når muslimer tilbys begravesbiler med kors, og sykehus og fengsler kun har prester og ikke representanter fra andre religioner. Han etterlyste større bevissthet og kompetanse om dette fra statens side.

Maria Hevzy, som arbeider med tros- og livssynsspørsmål i Arbeiderpartiet bekreftet at partiprogrammet til Arbeiderpartiet tar religionsfriheten og tros- og livssynsmangfoldet på alvor. Selv om staten skal være sekulær, betyr ikke det at staten ikke skal legge til rette for en aktivt støttende tros- og livssynspolitik. Tro

Inge Lønning reiste spørsmålet: Har vi en religionspolitikk? Nei, hevdet han. En konsistent og gjennomtenkt politikk mangler. Lønning talte for en religionslov som burde omfatte både den norske kirke og andre trossamfunn. For eksempel vil det være mulig, med noen få justeringer, å sikre Den norske kirkes lovhjemmel i lov om trdomssamfunn og ymist anna, mente Lønning.

Kommentarer og spørsmål fra salen i etterkant omhandlet blant annet kvinners stilling i trossamfunnene: Hvilken vekt skal kvinnekonvensjonen ha i norsk religions- og livssynspolitik? Bør likestilling mellom kjønnene være et premis for økonomiske tilskudd til trossamfunnene – eller bør staten gi særskilt støtte til grupper med en likestillingsagenda? Hvor langt kan

Hevzy, Olav Fykse Tveit og Inge Lønning

og livssyns rolle for samfunnet anerkjennes som grunnleggende viktig for identitet og fellesskap. Den norske kirken bør ha en særstilling også i framtida, hevdet Hevzy, men det å være norsk er ikke lenger ensbetydende med å være luteraner! Tros- og livssynspolitikken må derfor søke en god balanse mellom majoriteten og minoritetene. Den beste politikken utformes i dialog med tros- og livssynssamfunnene selv.

man bruke lovgivning på å endre adferd? Hva gjør trossamfunnene selv for å fremme likestilling?

“Å holde religionen innendørs” er dårlig politikk, sa Olav Fykse Tveit. Han oppfordret tros- og livssynssamfunnene til å engasjere seg i åpne samtaler og debatter om likestilling, homofili og religionenes rolle.

DEL II: BIDRAG FRA KONFERANSEN

Sammen – i samme retning!

Akhtar Chaudhry,
stortingsrepresentant, SV

Kjære alle sammen,
Først en takk for at jeg ble invitert til å innlede her. Det er overflødig å si at det er et meget stort behov for å ha en konstruktiv dialog mellom forskjellige samfunnsgrupperinger.

Jeg vil begynne med å dele tre bilder med dere. Det første bildet kommer fra Pakistan. Et relativt konservativt land, men likevel et land som hadde kvinnelig statsminister allerede på 1980-tallet. To ganger! Og et land som har kvinnelig parlamentspresident.

For en uke siden ble 24 medisinstudenter utvist fra et universitet i en mellomstor by i Pakistan. Deres angivelige forbrytelse var at de misjonerte for sin religion. De var Ahmadiyya-muslimer. En utbrytergruppe. Gruppen og deres teologi ble erklært som ikke-muslimsk i Pakistan og i veldig mange andre muslimske land på 1970-tallet. De har ikke lov til å kalle seg muslimer, og ikke kan de bruke begreper som muslimer ellers bruker, slik som moské. Dette er det ene bildet.

Det andre bildet er fra Iran. Et land som er mye mer konservativt enn Pakistan. Det iranske parlamentet drøfter for tiden hvorvidt det å forlate islam til fordel for en annen religion skal straffes med døden for menn - og med fengsel under harde vilkår for kvinner.

Og menn betyr her gutter fra 12-årsalder. Altså: Søken etter sannheten kan koste deg livet.

Så kommer vi til det liberale, pluralistiske og opplyste Vesten. Her kunne vi hentet bilder fra mange steder. Men jeg velger meg et naboland: Danmark. Dansk Folkeparti (DF) er et parti som har enorm innflytelse på den danske regjeringen og dens politikk - og dermed en innflytelse på det danske samfunnet forøvrig. Og partiet er tydelig stolt av det. Og fornøyd. Partilederen Pia Kjærsgaard skriver i et av sine nettbrev: "For syvende år på rad har Dansk Folkeparti inngått et budsjettforlik med regjeringen - og igjen har vi satt markante fingeravtrykk på resultatet." Partiets posisjon i Danmarks politikk er slik at dersom de ikke gir Rasmussens mindretallsregjering sin støtte, må regjeringen gå av på timen. Og her kommer bildet: En av partitoppene i DF, Irgens-Bergh, sier til Aftenposten den 7. juni: "Det kan godt hende vi er blitt tøffe, men det har ikke noe med regjeringen å gjøre. Danskene er generelt grundig lei av muslimer. Da snakker jeg ikke om flyktninger. Det blir ofte misforstått. Det er ikke flyktningene som er problemet. Det er religionen som er problemet". Og jeg legger til, religion betyr her islam og muslimer.

Det er ikke mer enn 4 timers flyreiseavstand mellom København og Teheran. Du kan trygt reise til Teheran, tid-

lig på morgenen, delta på et 5-timers seminar og rekke hjem til familien før minstemann legger seg. Europa er virkelig redd for at et land i Midtøsten – f.eks. Iran – kan produsere våpen som kan nå hjertet av Europa.

Det jeg prøver å formidle, er hvor liten avstanden i verden er blitt, og hvor lite respekt vi har for denne realiteten. Iranerne tror fortsatt at de kan henge sine frafalne og være en positiv, konstruktiv og inkludert del av verdensfamilien. På samme måte tror danskene tydeligvis at de kan betegne muslimene som et problem – de er lut lei av dem – og likevel mene at de bidrar til at verden blir mer sivilisert, mer opplyst og trekker i samme retning.

Det andre jeg prøver å poengtere, er at det er ingen forskjell mellom det "usiviliserte" Østen og det "siviliserte" Vesten når det gjelder behandling av sine minoriteter. Innretningen og mekanismene varierer, men erfaringene for minoritetene er ikke veldig mye annerledes. Det vil si, når vi holder dødsstraffen utenfor.

For å gjøre dette enda mer komplisert; det sitter to muslimer i det norske Stortinget i dag. Alle verdens religioner er representert i Norge. Ofte tror vi at det er mennesker som er født og oppvokst andre steder i verden og som bare har flyttet til Norge. Vi har fortsatt vanskelig for å ta innover oss at det dreier seg om mennesker som har bodd i Norge siden Svartedauden – og før det. Det dreier seg om såkalte etniske nordmenn som faktisk i andre og kanskje tredje generasjon, er bahaier, hinduer, jøder, buddhister eller muslimer. Vi snakker her om samfunnet vårt slik det er blitt - og slik det kommer til å bli i framtida.

Jeg trenger ikke si mye om hvordan et samfunn – også vårt – bør være konstruert. Men la meg først komme inn på et tema som vi ikke tør snakke åpent om: *Hvordan være uenig og leve med det!*

Det norske samfunnet har lenge vært homogent¹. Samfunnet har lagt seg – prisverdig – på en konsensuslinje. Denne linjen har gitt Norge fred, harmoni og mirakuløs velferd. En helt ny realitet er imidlertid i ferd med å gjøre seg gjeldene. Andreas Skartveit skriver følgende i en kronikk i Dagbladet den 10. juni (- og jeg beklager at jeg har oversatt sitatet fra nynorsk til bokmål): "Vår religion, troen på mennesket og menneskets ytringsrett, vår helligdom, står mot religionen til de andre, og deres guder og helligdommer. Det nye i situasjonen er at de andre nå gjør motstand til vårt krav om gjennomslag og respekt for vår tro og våre helligdommer. De bygger gudshus hos oss, de bruker vold og økonomisk våpen, slik vi før har gjort. Det ser slik ut at de andre har

reist seg og krever en likeverdig plass ved vår side, og at deres helligdommer skal ha samme vern som våre." Det er med andre ord tid for å revurdere hele vår tankegang om hvordan vi organiserer samfunnet og hvordan vi skal leve med uenigheter.

Jeg tror og mener at samfunnet fortsatt vil trekke i samme retning. Jeg tror at de nye menneskene i Norge har grunnleggende lojalitet til samfunnsbyggingen – til demokratiet, til ytringsfriheten, til likestilling mellom kjønnene. Det er ikke uten grunn at to muslimer stemte for kjønnsnøytral ekteskapslov, mens samtlige representanter fra KrF og flere til stemte mot den i Stortinget. Muslimer viser dermed at de er ikke her for å lage et nytt samfunn tuftet på menneskeforakt eller ekskludering. De viser dyp respekt for den grunnleggende europeiske liberale samfunnsmodellen – helligdommen som Europa har brukt 500 år på å framdyrke. De krever kun at deres helligdommer – slik Skartveit skriver – skal respekteres på samme vis.

Vi må begynne å kjenne vårt eget ståsted. Bli trygge på vår egen tro og identitet. Dette vil gi forståelse, respekt og toleranse for andres verdier. Når en muslim nekter andre å misjonere for sin tro, bygge sitt gudshus, dyrke sine guder og avguder – er det et tegn på at denne muslimen er utrygg på sin egen tro og sin egen gud. Trygge mennesker er åpne, lyttende, rause og tolerante. I vårt åpne samfunn vil ingen annen strategi og adferd fungere og lykkes.

Vi må begynne å lære å leve med at det finnes forskjeller i samfunnet. Det er ikke bare tanken om at Siv Jensen kan bli statsminister, vi må lære å venne oss til. Vi må også begynne å venne oss til at vi snart kan få en statsråd med turban på hodet eller treffe en dommer med skaut.

Den danske domstolen har åpnet for at dommere kan gjøre sin dommergjerning iført skaut. En fantastisk inkludering og likestilling for kvinnene – på kvinners egne premisser. Dansk folkeparti kjemper innbitt imot dette. De vil ha et mindre åpent samfunn. Når vårt hat til andre blir så sterkt som det ser ut til å være i Danmark, begynner man å fornekte sine egne tilkjempede verdier. At domstolene skal være selvstendige og herre i sitt eget hus er en slik verdi. Dansk Folkeparti setter denne verdien nå under press.

Og vi må lære å se hvor vi er uenige. Og siden det fortsatt er slik at flertallet har makt til å forme gjeldende moral i samfunnet og lage lover – så må flertallet begynne å finne en fellesnevner. Mindretallene vil uansett være glade for å flytte det ene kommaet som de får flertallet til å være enige i. Jeg husker godt da Arbeiderpartiet

1 Med unntak av tatere, samer, kvener og romfolket.

med støtte fra alle – minus SV – innførte KRL-faget, da protesterte samtlige minoriteter. Stortingsflertallet og regjeringen opptrådte nakent arrogant. Det ble ikke vist noe forståelse for minoritetene. Dette hadde sitt opphav i den troen flertallet har på demokratiets formelle mekanisme: Stemmetall.

De nye minoritetene viste imidlertid den modenhet som er dem verdig – selvsagt i fellesskap med flertallet – da Bostadutvalget drøftet en framtidig formålsparagraf for barnehager, grunnskolen og resten av skoleløpet. Det ble – mot alle odds – laget en enstemmig formålsparagraf. Og utvalgsmedlemmer kan bekrefte at de religiøse minoritetene levde opp til sitt ansvar. De beviste igjen at de ikke er ute etter å vise forakt for dette landets historie eller kulturarv. De vil kun være med på å forme framtida slik at den blir felles.

Ytringsfriheten

Ytringsfriheten er vår tids helligdom. Det er en verdi og rettighet mange land og folk i verden bestreber seg på å få. Det står respekt av at Europa i løpet av de siste par hundreårene har etablert denne verdien som en selvfølge på europeisk territorium.

Jeg vil ikke redusere innsatsen, men realiteten var jo slik at det var ett folk, en kultur og en religion, som var bakteppe for kampen for å få etablert ytringsfriheten i Europa. Det er først nå morroa begynner! Det er nå virkelig annerledes tenkende har gjort sitt inntog i Europa. Det er nå Europa må vise at ytringsfriheten virkelig står seg.

Noen ser ut til å ha misforstått grundig. En tror at ytringsfriheten er flertallets rettighet. At flertallet har rett til å ytre seg akkurat slik de selv vil. Og at de kan fortelle mindretallene hva de har lov til å si og ikke si. I realiteten er jo dette mindretallenes rettighet. Meniggen var jo, og bør være, at mindretallenes rett til å si det flertallet måtte mislike, skal være vernet. Her snur man saken på hodet. Og realiteten er at man er i ferd med å mobbe minoriteter – særlig den muslimske – til en tilværelse som har potensialet i seg til å bli noe meget eksplosivt. Begge veier.

En undersøkelse avslørte forleden at 79 % av danskene ser større samkvem med den muslimske verden som en trussel. I andre europeiske land svinger tallet mellom 64 og 67 %. Undersøkelsen er foretatt av forskere fra Georgetown University i USA. Ser man på Pia Kjærsgaards hjemmeside, finner man 14 innlegg på forsiden hvorav 11 dreier seg om muslimer og islam. I negative ordelag. Jeg bruker Kjærsgaards eksempel fordi hun er en partileder i et parti som har enorm innflytelse i et demokrati, med det ansvar det medfører for mino-

tene. Når du mobber minoritetene til de grader, så er veien meget kort til at unge mennesker i majoriteten – med utrygg tilværelse – finner det legitimt å bruke vold mot minoritetene. Krystallnatta, og alt som skjedde etter det, skjedde ikke i et vakuum. Enhver storbrann begynner med en gnist.

Marginaliserte ungdommer fra minoritetsmiljøer er heller ikke upåvirket av denne atmosfæren. Og muslimske Pia Kjærsgaard-er og Geert Wilders-er ser ut til å ha fått tak i sin del av svake sjeler. Volden er dessverre brukt i London og Madrid. Vi kan ikke utelukke at det skjer i Oslo eller i Lillehammer.

Religiøse ledere i Norge har tatt sin del av ansvaret. Og når de tar ansvar for fellesskapet og framtida, sier nasjonen LABBAIK. Det betyr Amen! Jeg er med!

Da Norge for to år siden ble kastet inn i karikaturstriden av ytringsfrihetens generaler, tok religiøse ledere ansvar. Nasjonen Norge kom styrket ut av det. Vi satte en standard for hvordan vi i det offentlige rom skal håndtere brennbare uenigheter. Alt lå til rette for en storbrann. Men ønsket om å finne sammen, ble demonstrert med hjertet og hodet med full tyngde.

Det politiske Norge ser imidlertid ikke ut til å ha tatt sitt ansvar på alvor. Ennå. Et av Norges største partier – FrP – er ikke sitt ansvar bevisst. De tar ikke minoritetene i sin favn. De eier ikke minoritetene som en del av den norske familien. For dem er det fortsatt at du må være hvit i huden, evangelisk i troen og puritaner i moralen, for å få være med. Disse vilkårene vil minoritetene aldri kunne oppfylle – i alle felle ikke samtidig! Og det er alvorlig at til tider Norges største parti ikke er der hvor samfunnsbærende partier skal være. De står heller på den andre siden av streken. Der er det mange stemmer å hente, mye innflytelse og svarte limousiner etter hvert. Men nasjonen står i fare for å bli kastet inn i en evig høykonflikt. Frontene vil bli harde. Stemningen dårlig. "Vi" og "de" vil bli utgangspunktet. Samtalen og samhandlingen om nasjonsbygging vil få store utfordringer.

Tiden er innen for at vi utkrystalliserer uenighetene. Bli enige om hvordan vi skal leve med dem. Finne ut hvor vi er enige – og bygge vår felles framtid på det. Dét skylder jeg dette landet, som har gitt meg respekt, inkludering og trygghet. Og det skylder jeg mine barn som har krav på å få leve i et fellesskap tuftet på solidaritet og respekt, framfor hat og konfrontasjon.

Takk for oppmerksomheten.

Religiøs diskrimineringsrett eller -vern?

Hva bør ha forkjørsrett?

Hege Skjeie

professor i statsvitenskap ved UiO, medl. av Likestillings- og diskrimineringsnemnda

Spørsmålet er kontroversielt og politisk brennbart: Hvilken gjennomslagskraft bør prinsipper om ikke-diskriminering av kvinner og homofile ha i forhold til prinsipper om religionsfrihet og religiøs autonomi? Hvordan er disse prinsippene ordnet i norsk lov, og hvor rimelig er dagens ordning?

Alle her kjenner selvsagt godt til hva ordningen er: I Norge har trossamfunn en egen "diskrimineringsrett" gjennom bestemmelser i likestillingsloven om at loven ikke gjelder indre forhold i trossamfunn, og gjennom bestemmelser om unntak fra diskrimineringsforbudet for homofilt samliv i arbeidsmiljøloven. Jeg mener at dette er helt urimelige unntak. Likestillingslovens forhistorie viser hvordan kirken presset politikerne for å få til et unntak for trossamfunn. Unntaket i arbeidsmiljøloven er også skreddersydd for statskirken, slik det blinker ut homofilt samliv som unntaksgrunn. Så tilpasningsdyktige bør ikke politikere være.

Et offentlig utvalg – det såkalte Graver-utvalget – har

nå fått i oppdrag å vurdere behovet for en samlet diskrimineringslovgivning. Et delmandat er å utrede et eventuelt bortfall av unntaksbestemmelsene i likestillings- og arbeidsmiljøloven. Delmandatet følger av Soria Moria-plattformen, der regjeringen sa nettopp dette: at den ville få utredet et bortfall av unntaksbestemmelsene. I januar leverte utvalget en anbefaling i NOU:2008:1: *Kvinner og homofile i trossamfunn*. NOU-en representerer den første brede og juridisk fokuserte utfordringen av etablerte rettighetshierarkier, og jeg skal bruke ganske mye tid på disse utfordringene.

Utgangspunktet mitt er i likestillingsprinsippet som en individuell rettighet: Hvert individs selvfølgelige rett til ikke å bli diskriminert. Frihet fra diskriminering er en hjørnestein i menneskerettighetene. Rettigheten er vernet gjennom en rekke internasjonale konvensjoner, og i den nasjonale lovgivningen i en lang rekke land. Den norske likestillingsloven, fra 1978, fastslår at forskjellsbehandling på grunnlag av kjønn er forbudt, og verner både mot direkte og indirekte diskriminering.

vern. I dag er det bestemmelser i arbeidsmiljøloven og boliglovene som først og fremst gir vern mot slik diskriminering.

Problemet med forkjørsretten – og den ditto vikeplikten – oppstår i møtet mellom den individuelle retten til ikke å bli diskriminert, og den kollektive rettigheten til trosfrihet. Religionsfriheten forstås da som en rett til institusjonell autonomi, eller "selvstyre"; prinsippet om religionsfrihet danner grunnlag for krav om en spesiell behandling i forhold til generelle regelverk, med utgangspunkt i kollektiv religiøs tilhørighet.

Hva er problemet, og hva bør staten gjøre med det?

I Norge har altså trossamfunn hatt en egen diskrimineringsrett gjennom formelle unntaksbestemmelser i det lovverket som skal verne folk mot diskriminering. Hva er de saklige begrunnelsene for det?

Det er et spørsmål som det lenge har vært vanskelig å få noen prinsipielle drøftinger av. Jeg har selv kritisert hvordan akkurat disse reguleringene av diskrimineringsvernets rekkevidde nærmest har vært tabuisert i norsk politisk debatt – eller i det minste, vært en debatt forbeholdt de spesielt interesserte. Jeg mener dette er et viktig spørsmål også for sekularister. Den kollektive trosfriheten er gitt politisk, og rettslig, forkjørsrett, og det individuelle diskrimineringsvernet ditto vikeplikt. Hva slags resonnementer fra statens side kan forsvare denne vikeplikten, utover konsesjonene til institusjonalisert religiøs makt?

Når jeg stiller spørsmålet slik, er jeg altså ikke opptatt av religiøs lære og religiøse dogmer pr. se. Heller ikke er jeg opptatt av hvilke tolkningsprosesser og debatter som pågår, innenfor ulike trossamfunn, om religionen, likestillingen og seksualiteten. Dette kan muligens virke lett nonchalant, men det er ment som presisering. Jeg er i stedet opptatt av liberale rettigheter som sådan, og hvordan staten verner om, og balanserer, slike rettigheter.

Parentes bemerket ble denne problematikken også diskutert i makt- og demokratiutredningen (1998–2003, NOU 2003:19) der jeg mer generelt tok opp "likestillingens vikeplikt" i møtet med andre sterke interesser, eller prioriterte prinsipper. Grunnlaget for en slik betegnelse ble hentet i det jeg kalte likestillingspolitikken "På vei" – metafor: tendensen til å se for seg likestilling som en slags lineært optimistisk utviklingsprosess, som en vei mot et endelig, oppnåelig mål, som det er full konsensus om. Likestillingspolitikken er full av uttrykk

som at "vi" er "kommet langt", eventuelt at det er "et stykke igjen", at det "går framover", eller at "vi" kanskje opplever "enkelte tilbakeskritt". En slik metaforbruk skjuler det faktum at det er varig kontrovers om viktige likestillingsspørsmål, og at folk kan være fundamentalt uenige om hva likestilling betyr, politisk, rettslig, eller altså religiøst.

Slike kontroverser bør likevel ikke skygge for at forholdet mellom religionen og likestillingen, når vi snakker om rettighetsvern, ikke bare handler om individuelle og kollektive rettigheter som kan komme i konflikt. Det kan også handle om overlappende individuelle rettigheter, rett til likestilling og trosfrihet på en og samme tid. Jeg skal komme tilbake til det, gjennom et konkret eksempel, som handler om hvordan bruk av hijab – det muslimske skautet – er vernet gjennom likestillingslovens forbud mot kjønnsdiskriminering.

Men først er altså spørsmålet hva staten bør gjøre når grupper i samfunnet krever særbehandling med feste i tro og religiøs tilhørighet. Jeg synes svaret er relativt opplagt: Staten bør ikke sanksjonere ordninger som prioriterer noen menneskerettslige forpliktelser framfor andre. Den bør ikke slå seg til ro med "exit"-muligheter. Henvisninger til "retten til å melde seg ut" er ikke en komfortabel hvilestol – "exit" ignorerer omkostninger for enkeltindivider, så vel følelsesmessige som praktiske. Den ignorerer barns spesielle situasjon, og viktige maktspekter som handler om hvem det da er som gis eierskap til troen. Og videre: Når staten går i dialog med trossamfunn om slike særordninger, har den selvstendig ansvar for å legge særlig vekt på synspunktene til sårbare grupper og individer innenfor trossamfunnet.

I politisk teori er det vanlig å sondre mellom tre typer av gruppebaserte krav: krav om "utvidelser", krav om "unntak", og krav om "autonomi". Disse hovedtypene av krav er alle sentrale referansepunkter i multikulturalismedebatten, der spørsmålet om religiøs særbehandling eventuelt blir en variant av minoritetsrettighetsproblematikken.

Utvidelse – er gjerne formulert som et krav om statlig likebehandling, som når minoritetssamfunn stiller krav til staten om ytelser på linje med de som gjelder for majoriteters trossamfunn. Under en statsreligion, som i Norge, kan ikke-diskriminerende pengestøtte til trossamfunn være en variant av utvidelsespolitikk. Krav om nasjonalt etablerte presteutdanninger for minoritetsreligioner kan være en annet; lik vigselfrett for alle trossamfunn, kan være en tredje.

Unntak - innebærer at det kreves individuelle unntak fra generelle regler, men basert på religiøs gruppetilhørighet. Det klassiske europeiske unntaks-eksempelet i dag er bruk av religiøse hodeplagg i situasjoner som ellers krever (religiøs) nøytralitet. Den velkjente problematikken rundt fritaksrett fra KRL-faget, er derimot et mer "særnorsk" eksempel.

Autonomi - innebærer at det etableres avgrensede områder for kollektiv selvregulering, med utgangspunkt i religiøse tilhørigheter. Men også enkelte former for unntaksbestemmelser kan innebære autonomi – og det mest nærliggende eksempelet her er selvfølgelig den institusjonelle autonomien i diskriminerings-spørsmål som følger av unntakene i likestillingsloven og arbeidsmiljøloven.

I multikulturalisme-debatten er det liten tvil om at det er autonomien som volder mest besvær; at grupper innenfor storsamfunnet oppnår former for kollektive selvstyre-rettigheter som samtidig kan ramme sårbare individer innenfor kollektivet. Former for selvstyre kan gi noen individer en annen rettstilling innenfor gruppen enn det folk har utenfor; det kalles i denne litteraturen gjerne for "minoriteter i minoriteten"-problematikk. Det er en tilsvarende problematikk vi står overfor i spørsmålet om en kollektivt forankret religiøs diskrimineringsrett.

Dagens unntaksbestemmelser, og Graverutvalgets anbefalinger

Likestillingslovens unntak for indre forhold i trossamfunn går helt tilbake til 1978. Det fastslås i paragraf 2, om lovens virkeområde, at "Loven gjelder på alle områder, med unntak av indre forhold i trossamfunn". Indre forhold i trossamfunn er altså – som sådan – unntatt fra loven. Likestillings- og diskrimineringsombudet kan ikke behandle spørsmål om brudd på diskrimineringsforbudet her.

Unntaket i Arbeidsmiljøloven, fra 1998, er mye snevrere formulert. Her heter det i paragraf 13, at "Forskjellsbehandling på grunn av homofil samlivsform ved ansettelse i stillinger knyttet til religiøse trossamfunn, der det i utlysningen av stillingen er stilt særlige krav ut fra stillingens karakter eller formålet med virksomheten, er ikke i strid mot forbudet mot diskriminering på grunn av seksuell orientering". Unntaket i arbeidsmiljøloven er altså ikke et unntak fra lovens virkeområde, men en presisering av en generelt formulert unntaksbestemmelse i arbeidsmiljøloven, som sier at forskjellsbehandling som har "et saklig formål", eventuelt er "nødvendig for utøvelse av arbeid eller yrke" og ikke er "uforholdsmessig inngripende", hel-

ler ikke anses som diskriminering etter loven. Vi kan si at unntaksbestemmelsen for trossamfunn i arbeidsmiljøloven instruerer Likestillings- og diskrimineringsombudet om hvordan spørsmål om brudd på diskrimineringsbestemmelsene skal behandles i slike tilfeller. Men hun kan altså behandle det – og det er, i seg selv, en viktig forskjell mellom likestillingsloven og arbeidsmiljøloven.

Til disse unntaksbestemmelsene kan vi legge et unntak i den nye diskrimineringsloven (fra 2005), som presenterer enda en variant. I paragraf 3 heter det at "Forbudet mot diskriminering på grunn av religion og livssyn gjelder ikke for handlinger og aktiviteter i regi av tros og livssynssamfunn, dersom disse har betydning for gjennomføringen av virksomhetens religiøse eller livssynsmessige formål. Unntaket gjelder likevel ikke på arbeidslivets område."

Selv om unntaksbestemmelsene har nokså ulike utforminger, har jeg likevel sagt og skrevet at diskrimineringsretten for trossamfunn har ekspandert i norsk lov gjennom det siste tiåret, og at trossamfunnene har fått et stort frirom her. Ekspansjonen har ofte vært svakt begrunnet, utover generelle henvisninger til den menneskerettslig sentrale, og grunnlovsfestede, religionsfriheten.

I det internasjonale menneskerettighetsregimet, er det i utgangspunktet den individuelle religionsfriheten som vernes. Det gjelder for FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter (SP) som for den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK). Komiteen som overvåker SP har, i en generell kommentar om likestilte rettigheter, fastslått at dette vernet ikke kan rettferdiggjøre diskriminering av kvinner med referanse til tanke- tros- og religionsfrihet. (General comment no. 28, 2000) Den har da tatt høyde for FNs kvinnekrimineringskonvensjon (CEDAW), som i artikkel 5 fastslår statens ansvar for å bidra til å avskaffe all praksis som bygger på kjønnshierarkiske forestillinger, eller på stereotype roller for kvinner og menn.

Når Graverutvalget diskuterer menneskerettslige forpliktelser, velger det likevel å sortere forpliktelser etter kvinnekonvensjonen ut – utvalget mener at så vel kvinnekonvensjonen som barnekonvensjonens grensedragninger har "så liten detaljeringsgrad" at de ikke gir noe grunnlag for nærmere drøfting. Derimot fastslår utvalget at ikke bare den individuelle religionsfriheten, men også trosfrihetens kollektive dimensjon har vern etter så vel EMK som SP. Retten til å gå sammen i trossamfunn er helt utvilsomt vernet, og det er (følgelig) problematisk å oppheve unntaksadgangen for

side for å gi sikre kvinner og homofile et effektivt vern mot diskriminering. Utvalget mener at det er nødvendig med en balansering av likeverdige rettigheter, og at dette inkluderer en viss unntaksadgang for å verne et "kjerneområde" av autonomi knyttet til religiøse forhold. I jus-terminologi må den religiøst baserte diskrimineringen da kunne legitimere seg som "saklig" og "forholdsmessig".

Kjerneområdet blir skissert på standardmåten. Den er kort oppsummert at kjernen i mange tilfeller vil omfatte presteansettelser, men sannsynligvis ikke vaktmestere.

Konkret foreslår utvalget å oppheve det særlige unntaket i arbeidsmiljøloven, siden denne loven allerede har et generelt formulert unntak for "saklig forskjellsbehandling". Og Graver-utvalget er riktig krass i kritikken av skillet mellom homofil legning og homofil samliv som i dag trekkes gjennom arbeidsmiljøloven – dette er en regel som signaliserer at homofile bare aksepteres så lenge de undertrykker eller skjuler sin seksualitet.

For likestillingsloven blir derimot unntaket innsnevret gjennom selve lovteksten. Anbefalingen er at "Loven gjelder ikke religionsutøvelsen i trossamfunn eller ansettelser i trossamfunn knyttet til utøvelsen av bestemte religiøse funksjoner, der kravet om et bestemt kjønn er forholdsmessig og nødvendig ut fra trossamfunnets religiøse lære". Begrunnelsen for en slik manøver er mest såkalt lovteknisk; dette gjøres fordi likestillingsloven, når det gjelder direkte diskriminering, ikke inneholder særskilte, eksplisitte, regler om "saklig forskjellsbehandling", slik arbeidsmiljøloven gjør.

Likestillingsloven settes med dette på vent til utvalget er ferdig med hele utredningsarbeidet – det vil si, har vurdert, og eventuelt foreslått, en felles diskrimineringslov. De mener likevel å ha fjernet det som ellers kunne forstås som en blankofullmakt for trossamfunn til å diskriminere på grunnlag av kjønn. Spørsmålet er bare om denne vurderingen bærer, siden unntaket fortsatt foreslås formulert som et unntak fra selve lovens virkeområde.

Anbefalingene til Graver-utvalget kan uansett ikke løse dilemmaet som skisseres gjennom begrepet om "minoriteter i minoriteten". Likestillingsloven opprettholder fortsatt en form for institusjonell autonomi, som samtidig medfører innskrenkninger i rettighetene og mulighetene til individuelle medlemmer av trossamfunnet. "Kjernen" av religionsfriheten som vernes i det (innskrenkede) unntaket fra lovens virkeom-

råde, skaper nye typer av frirom som kan forhindre en balansering av rettigheter i hvert enkelt tilfelle.

Andre standardinnvendinger kan også gjøres gjeldende for vernet av "kjernen". For eksempel at unntaksbestemmelsen bidrar til en meningsproduksjon som gjør religion til noe særpreget, til noe som er løsrevet fra annen kulturell og sosial praksis, og fra andre sterke verdioppfatninger. Og dessuten: Gjennom lovtekstens eksplisitte vern av "kjernen", blir trossamfunn generelt portrettert som likestillingsmotstandere, noe som bidrar til å skjule at variasjonsrommet er stort også blant trosfeller.

Jeg er ikke i tvil om hva min egen preferanse er. Den er å oppheve det jusprofessor Cass Sunstein har kalt "den ulogiske asymmetrien":

At trossamfunn har formelle særrettigheter på områder knyttet til likestilling og seksualitet, som de ikke har på andre områder. Slik asymmetri illustreres også av Graver-utvalget selv, når det for eksempel konstaterer at en grense for unntak går ved etnisk diskriminering.

For egen del håper jeg at regjeringen velger å fjerne begge former for lovfestede unntak; ikke bare spesialunntaket i arbeidsmiljøloven, men også unntaket fra lovens virkeområde i likestillingsloven. Da blir asymmetrien i det minste bygget ned. Minoriteter i minoriteten-problemet blir tilsvarende redusert, om enn bare – eller først og fremst - i loven. "Saklig" og "proporsjonal" forskjellsbehandling vil være tillatt. Men altså bare den. Forskjellsbehandlingen må da begrunnes i hver enkelt klagesak.

Overlappende og sammenvevde individrettigheter

Samtidig vil jeg mene at det absolutt er behov for edruelighet i spørsmålet om når rettigheter er på kollisjonskurs, og når de ikke er det. Jeg skal avslutte med det. Jeg skal gi ett eksempel på det jeg ser som samtidige, og sammenvevde, rettigheter til religionsfrihet og likestilling. Det gjelder bruken av hijab.

I store deler av Europa er spørsmål om å forby hijab på skoler, på arbeidsplasser, i offentlige embeter, eller til og med på gata, et brennbart tema. Restriktive tørklereguleringer griper om seg. Og det er i slike sammenhenger på ingen måte uvanlig å konstruere hijab som et spørsmål om rettigheter i konflikt, der retten til å manifestere sin religion settes opp mot retten til likestilling. Grunnlaget for dette er en generell betraktning om hijab som et tegn på kvinners underordning i Islam. Det gjøres også av den Europeiske menneskeret-

tighetsdomstolen i Strasbourg, når den i saken "Sahin vs. Tyrkia" konstaterer at skautet "appeared to be imposed on women by a religious precept that was hard to reconcile with the principle of gender equality".

I Norge har likestillingslovens forbud mot indirekte diskriminering gitt grunnlag for en alternativ betraktningssmåte. Ombudet har behandlet flere saker der konklusjonen er at et forbud mot hijab på jobben innebærer indirekte diskriminering av kvinner. Et (nøytralt utformet) forbud mot hodeplagg vil i praksis særlig ramme muslimske kvinner. I disse helt konkrete klage-

sakene har hijab altså ikke blitt sett som et spørsmål om rettigheter i konflikt, men som et spørsmål om sammenvevde rettigheter: om kvinners like individuelle rett til å uttrykke sin religion, og til å delta på arbeidsmarkedet.

Det er sikkert unødvendig å si dette her; at forholdet mellom likestillingen og religionen er ikke bare et spørsmål om rettigheter som kan komme i konflikt. Men ditto viktig er det altså å saumfare de situasjonene der konflikten blir akutt.

Religiøs diskrimineringsrett eller -vern?

Hva bør ha forkjørsrett?

Anne Hege Grung

*doktorgradstipendiat ved Det teologiske fakultet,
forsker på kristen-muslimsk dialog.*

Det har tradisjonelt sett eksistert en form for blindhet for religion og religionens betydning innen både samfunnsvitenskapene og kjønnsforskningen, slik teologi og religiøse miljøer tradisjonelt har vært blinde for betydningen av kjønn. Disse blinde flekkene bør i størst mulig grad oppdages der de fortsatt befinner seg og erstattes av mer inkluderende perspektiver både innen samfunnsvitenskap, kjønnsforskning, teologi – og i tros- og livssynsorganiserte miljøer.

I den viktige prinsipielle diskusjonen om vekting av ulike sett av rettigheter slik som i diskusjonen om religiøs diskrimineringsvern vs. likestillingsloven, er det en stor fordel om perspektivene kan åpnes noe i alle leire.

I denne kommentaren vil jeg si noe om hvordan det jeg kaller det norske dialogmiljøet, særlig de institusjonaliserte dialogfora som Samarbeidsrådet for Tros- og livssynssamfunn (STL) har forholdt seg til rettighetskollisjoner både prinsipielt og praktisk. Deretter vil jeg komme med noen korte betraktninger om forholdet

mellom dialog og feminisme, og noen utfordringer til oss som er en del av denne dialogdiskursen.

Religionsfrihet vs. likestilling mellom menn og kvinner i norsk tros- og livssynsdialog

Hvordan har dialogdiskursen i Norge de siste ti-femten årene forholdt seg til det vi kan kalle rettighetskollisjoner mellom religionsfrihet på den ene siden og likestilling mellom kvinner og menn på den andre siden? Både STL og de øvrige dialoginstitusjonene som har arbeidet med tros- og livssynsdialog, men med STL i en naturlig særstilling, har vært opptatt av å fronte religionsfrihetsprinsippet religionspolitisk i mange ulike saker. For å si det helt kort: Religionsfrihetsprinsippet har hatt klar forrang foran likestilling, og dette har man hatt klare og sterke begrunnelser for. Denne debatten har hele tiden inkludert et nødvendig ventilerende argument for å få det hele til å "gå opp": det som kalles exit-muligheten, som er den mulige individuelle retten til å melde seg ut av tros- og livssynssamfunn det. Man kan for så vidt kalle dette

ventilerende argumentet for en mulig exit-strategi hele debatten.

STL har vært avgjørende, slik jeg ser det, for å få høynet bevisstheten om tros- og livssynsminoriteters rettigheter i Norge, og sikre disse bedre rettigheter i tråd med religionsfriheten. Men hva med likestillingen mellom kvinner og menn, hva med rettighetene i følge likestillingsloven? Har dialogdiskursen vi er en del av, inkludert STL vært "kjønnsblind", altså blinde for kjønns betydning i forhold til tros- og livssyn og deres indre makthierarkier basert på kjønn? Med andre ord: har vi vært blinde for mulig kvinneundertrykkelse og begrensning av kvinners handlingsrom i tros- og livssynssamfunnene? Har vi vært bevisste på om vi som representerer tros- og livssynssamfunnene har tatt med seg en eventuell kjønnsblindhet fra tradisjonene våre inn i dialogen?

Jeg tror verken dialogdiskursen generelt eller STL har vært entydig blinde i forhold til sammenhengene mellom kjønn og makt. Men dette tematiske området har slik jeg oppfatter det, vært definert dels som et område utenfor religionspolitikken (og STL har stort sett vært et religionspolitisk organ) og dels som et område som ligger innenfor medlemmenes egen virksomhetsfære, slik at det ikke regnes som en del av STLs mandat å jobbe med. STL har imidlertid initiert flere arrangementer som har handlet om kvinners stilling i tros- og livssynssamfunnene, og om kjønnsroller og utfordringer knyttet til dette innenfor tros- og livssynssamfunnene både praktisk og læremessig. Disse arrangementene har vært dialogpreget og prosessorientert, svært viktige slik jeg oppfatter dem, men relativt langt unna den religionspolitiske virkeligheten ellers innen STL.

I en av arbeidsgruppene i den nasjonale tros- og livssynsdialogen i regi av STL og Verdikommisjonen skulle temaet være kjønn, seksualitet og samliv. Denne gruppa, som jeg ble satt til å lede, skjønte raskt at det oppgitte mandatet var altfor bredt. Vi valgte derfor å konsentrere oss om temaet seksualitet og samliv, samtidig som vi påpekte av kjønnsstatistikken burde ha vært behandlet som et eget tema.

På bakgrunn av denne og flere lignende erfaringer vil jeg komme med en sterk anbefaling. Når det skal arbeides med kjønnsperspektiv tematisk, kan det være gode grunner til å ikke slå sammen kvinne- eller kjønnsperspektiv med andre perspektiver som noen definerer som nærliggende. Eksempler er seksualitet og samliv, familiespørsmål, barn og barns rettigheter, ungdom. Grunnen er at når dette gjøres, er min erfaring at kjønns- og kvinne delen lett forsvinner ut av

fokus på mystisk vis. Det betyr ikke at temaet skal behandles isolert, men gjerne interseksjoneres i forhold til makt- sosial status, religiøs utøvelse og ikke minst: De større politiske samtaler og diskurser. Det er for eksempel ingen tvil om at særlig muslimske kvinner i såkalt vestlige samfunn har fått en spesiell rolle som "superundertrykket", og at "den muslimske kvinnen" har blitt tildelt en rolle som symbol på et ufritt individ som må "reddes" av "norsk" eller "vestlig" likestillingspolitikk. Denne kollektive stigmatiseringen som jeg mener skjer i stor skala i den nåværende politiske diskursen i "Vesten" er stort sett kun interessert i den muslimske kvinnen som et objekt for likestillingsmisjon, i orientalistisk hjelperånd.

Noen utfordringer knyttet til kjønn blant tros- og livssynssamfunnene

Jeg vil gjerne dele en observasjon jeg har gjort. Ved mange ulike anledninger har jeg vært i samtale med ledende representanter fra nær sagt alle tros- og livssynssamfunn i Norge om kvinners rolle og stilling slik den praktiseres i deres tros – eller livssynssamfunn. De aller fleste jeg har snakket med mener at deres reelle praksis i forhold til dette *ikke* er i samsvar med egne idealer. Dette gjelder uavhengig av hvilke idealer de ulike tradisjonene opererer med, om det er full likestilling mellom kjønnene eller en likeverdstanke med ulikt definerte roller for kvinner og menn. Med andre ord, det er et vidstrakt oppfatning at det eksisterer et språk mellom liv og lære når det gjelder praktiseringen av kjønnsroller og kjønn i forhold til makt, på tvers av tros- og livssynsgrenser. Og i tillegg: Nær sagt alle virker også villige til å gå med på at dette er et område med rom for forbedring av praksis i forhold til å komme nærmere sine *egne* idealer. Mange sier også at de ønsker denne forbedringen av praksis. Dette er viktig. Spørsmålet blir hvordan dialogmiljøet og STL kan være med på å stimulere et større samsvar mellom ideal og praksis når det gjelder kjønn og kjønnsroller, og kvinners rettigheter spesielt i det enkelte tros- og livssynssamfunn. Kanskje dette kan settes høyt på en eller helst flere dagsordener?

Dialogmiljøene i seg selv er også kjønnede arenaer. Kjønn blir både forhandlet om (åpent eller mer skjult) og synliggjort, eventuelt usynliggjort. Siden flere dialogmiljøer i Norge er temmelig innflytelsesrike både "oppover" mot politiske miljøer, mot ledermiljøer i tros- og livssynssamfunn, samt i forhold til enkeltpersoner i tros- og livssynssamfunn, betyr det noe hvordan kjønn kommer til syne og blir håndtert i dialogmiljøene. Dette gjelder både i forhold til deltakelse (det numeriske forholdet mellom kvinnelige og mannlige deltakere) og i forhold til hvilke tema som adresseres. Viktigst av

alt etter min mening, er imidlertid å inkludere kjønn og særlig kvinnerettigheter i det grunnleggende etiske og verdimeslige fundamentet for dialogen.

Dialog og feminismer: Felles verdier?

Dialogens verdier kan nevnes på mange måter, men slik vi har praktisert tros- og livssynsdialog i Norge har verdier som respekt, likeverd, gjensidighet, tillit, og felles eierskap til dialogprosessene vært avgjørende. Dette har ikke bare vært vakre idealer, men også i stor grad holdninger som er utøvd i praksis - og som vi synes vi har blitt ganske gode på. Vi har også øvd oss på at enighet i mange tilfeller kan være et begrensende mål, og vi har derfor utforsket uenighetens landskap sammen mange ganger. For hver gang blir vi litt mindre redde for å være uenige, og vi skjønner litt bedre at enighet ikke er en betingelse for verken likeverd eller fellesskap.

Feminismer kan beskrives på mange måter, men felles er en enighet om at makthierarkier i religion og samfunn er konstruert i menns favør, og at det å endre dette til strukturer der kvinner ikke blir urettferdig behandlet i forhold til menn, er feminismens normative mål. Strategiene for hvordan dette skal oppnås og idealene for hva som er rettferdig vil variere innenfor de ulike feminismerkene. Men uansett er det grunnlag for å si at mange av de samme idealene som jeg beskrev i sted knyttet til dialog: respekt, likeverd, gjensidighet, tillit og felles eierskap til forandingsprosesser også kan knyttes til praktiseringen av ulike typer feminisme. Forskjellen er at disse verdiene slik vi har praktisert dem i dialogen blir anvendt for å skape intergritetstryggende fellesskap og felles handling mellom folk av ulike tros-

og livssyn, mens i feminismen er fokuset å skape det samme mellom folk av forskjellig kjønn.

Tros- og livssynsdialog og feminisme(r) vil av mange oppfattes som direkte motsatte normative retninger. Dette er det mange grunner til, som jeg ikke kan komme inn på i denne korte kommentaren. Jeg ønsker slett ikke å konstruere en falsk harmoni eller å si at disse to prosjektene umiddelbart kan overlapse hverandre fullstendig. Poenget mitt er å peke på at de holdninger og verdier for likestilling mellom folk av ulik religion og forskjellig livssyn som vi lenge har arbeidet for å få til i praksis, også kan appliseres på mennesker av forskjellig kjønn. Dette kan gjøres på forskjellige måter, og kanskje i all uenighet. Men vi trenger å bli utfordret, og vi trenger å utfordre samfunnet rundt oss og trossamfunnene på dette området.

Vi kan begynne med oss selv, med vårt eget tros- eller livssynssamfunn, og med et tilsynelatende enkelt spørsmål: Hvorfor er det annerledes å være kristen kvinne eller en kristen mann? Bør det være sånn, og hvis ikke, hva skal vi gjøre? I forhold til dialogmiljøene og tros- og livssynsdialogene kan vi spørre: Er det annerledes å være en kvinne i en tros- og livssynsdialog enn å være en mann? Bør det være sånn, og hvis ikke, hva kan vi gjøre? Er ikke praktisering av dialogens verdier mangelfull hvis vi ikke inkluderer kjønn som en størrelse som angår oss alle og som angår dialogen?

Religionens plass i offentligheten

og det offentliges plass i religionen

Sven Thore Kloster

cand.theol fra UiO, rådgiver i Mellomkirkelig råd for Den norske kirke, medlem av arbeidsutvalget i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn

I stortingsforhandlingene om stat-kirke våren 08 ble det sendt tydelige signaler til regjeringen om å utvikle en mer helhetlig og samlet religions- og livssyns-politikk for de ulike tros- og livssynssamfunnene.^a Hvorvidt kirkeministeren ønsker å gå helhetlig *nok* til verks er høyst usikkert ut fra svaret hans å dømme, men mye taler for at i alle fall *noen* viktige rammer for Norges framtidige religions- og livssyns-politikk vil bli nødt til å legges de nærmeste årene. Først og fremst fordi forholdet mellom staten og Den norske kirke holdes flytende i støpeskjeen fram til 2012

Det er bred enighet blant tros- og livssynssamfunnene i Norge om at en mer helhetlig og gjennomtenkt politikk er nødvendig.^b Selv om det er et felles ønske om en mer samlende religions- og livssyns-politikk, er man likevel ikke enige om *innholdet* i denne. Innholdet vil i stor grad avhenge av hvordan man tenker seg religionenes og livssynenes plass i offentligheten – og det offentliges plass igjen i religionene og livssynene.

Religion i den smale offentlighet

Debatten om religion i offentligheten blusset på nytt opp våren 2008 som følge av Usman Ranas prisvinnende kronikk i Aftenposten.^c Også denne gangen hadde ordskiftet vært tjent med bedre presiseringer av begrepene "offentlighet" og "religion." Både en lærer som bærer turban i klasserommet, en predikant på et gatehjørne og en offentlig lovparagraf som grunngis i en religiøs læresetning er religion i det offentlige rom. Det er mange ulike offentlige rom, og religion har mange ulike uttrykksformer. I denne artikkelen prøver jeg derfor å tilnærme meg problemstillingene ved å etablere kategoriene "bred" og "smal" om både offentlighet og religion. Hvorvidt det er presist nok, kan selvsagt diskuteres.

I smaleste forstand må det offentlige rom forstås som den statlige, politisk-institusjonelle offentligheten. På tilsvarende måte kan man etablere en smal betydning av begrepet religion, og definere dette som religiøst

I smaleste forstand må det offentlige rom forstås som den statlige, politisk-institusjonelle offentligheten. På tilsvarende måte kan man etablere en smal betydning av begrepet religion, og definere dette som religiøst begrunnede normative synspunkter. Det finnes gode grunner – både historisk og filosofisk – for å hindre samrøre mellom den smale typen offentlighet og den smale typen religion. Lovarbeid i Stortinget, eller lovfortolkning i rettsalen, kan ikke begrunnes religiøst i en liberal rettsstat. Statens begrunnelser må bygge på prinsipper som alle borgere, uavhengig religiøs tilhørighet, med rimelighet kan slutte seg til. Et slikt prinsipielt skille vil sannsynligvis være den beste garantisten for et pluralistisk samfunn med religionsfrihet.

Vanskeligere blir det derimot når religion i bredere forstand tvinges ut av den smale offentligheten. Det vil si når religion som religiøs tilhørighet, religiøse symboler o.l. ikke får eksistere innenfor den smale offentligheten. En statens kvinne må kunne få gi til kjenne hvilken religiøs tilhørighet hun har, eller for den saks skyld få lov til å bære hijab på jobben som dommerfullmektig i byretten.

Tilbake til smal religion og smal offentlighet: Det liberale mantraet om at argumentasjon i den smale offentligheten bør være allment begrunnet er prinsipielt viktig, og bør ligge til grunn for framtidens religions- og livssynspolitik. Dette er de fleste enige om. Men det hefter helt klart noen utfordringer ved dette prinsippet som det er verdt å reflektere rundt.

Den første er misforståelsen om at det sekulære språket er *nøytralt*. Det finnes ikke noe språk som er nøytralt. Engelsk er ikke verdensspråk fordi det er nøytralt,^d men fordi det er det som av maktmessige og pragmatiske årsaker fungerer best som fellesspråk – uten at det nødvendigvis gjør det mindre legitimt som verdensspråk. Det samme kan sies om det sekulære språket i politikken. Det må være akseptabelt å mene at et sekulært språk er det mest legitime språket for fellesskapets politikk, fordi det ekskluderer færrest og derfor er det språket som best egner seg som kommunikativ fellesnevner i et pluralistisk samfunn. Men *nøytralt* er det ikke, fordi det utelater områder som er viktige for noen – og dermed også tilkjennegir verdistandpunkter.

Den andre utfordringen er knyttet opp mot den første, og melder seg når det allment vedtatte "allmenne" viser seg å ikke inkludere alle. Konsensusen om at det sekulære språket er det politisk mest normative, kan hindre enkelte grupper i å bruke sitt "morsmål" i viktige politiske prosesser. Dette har konsekvenser for demokratiet. For det første risikerer man at noe viktig kan

gå tapt – at viktige stemmer uteblir fra samtalen, og at man mister viktige bidrag til mening og identitet. For det andre risikerer man dårligere politisk integrering av enkelte grupper i samfunnet. Det er bekymringsfullt både fordi holdninger som holdes utenfor den offentlige debatt lett radikaliseres, men også fordi samfunnets formelle institusjoner står i fare for å miste noe av sin legitimitet hos gruppene som ikke får delta med sitt språk og sine anliggender. Det er slike kjedereaksjoner som har fått erkebiskopen av Canterbury, med varierende grad av hell, til å sysle med tanker om begrenset sharialovgivning i Storbritannia.

Det hensiktsmessige og prinsipielt viktige skillet mellom smal religiøsitet og smal offentlighet betyr ikke at den liberale staten skal *forby* religiøst fundert argumentasjon i det offentlige, politiske rom. Den må tåle å høre det. Utfordringen for religiøse blir derimot å rettferdiggjøre politikken sin slik at også andre kan slutte seg til den. Ønsker man seg størst mulig grad av politisk tilslutning, må man bruke argumentasjon som det er mulig å slutte seg til ut fra flere begrunnelser. Det er en lekse for eksempel Kristelig folkeparti har måttet lære seg, senest i forbindelse med motstanden mot den kjønnsnøytrale ekteskapsloven. Partiet begynte å argumentere for en gudeskapt kjønns polaritet, men endte opp med en allmenn argumentasjon om barns rettigheter og familieoppløsning. Så blir det opp til opinionen å bedømme argumentenes holdbarhet ut fra allmenne standarder.

Å kommunisere synspunktene sine på en allmenn måte har ikke bare strategisk verdi. Å oppnå forståelse på tvers av religiøse språk er en øvelse som har egenverdi i et pluralistisk samfunn. Religionsdialog står sentralt i arbeidet med å oversette mening fra eget religiøst språk til et språk annerledes troende eller ikke-troende også forstår.^e I dypeste forstand er religionsdialog øvelse i slik oversetting. Når man forsøker å finne felles språk for erfaringer og synspunkter, utvikles det verdifull kompetanse. Erfaringene fra religionsdialogene som Mellomkirkelig råd er involvert i, er at dialogene også fører til økt kompetanse i oversetting mellom minoritetsgruppene og storsamfunnet. På denne måten kan religionsdialogen spille en rolle for den politiske integreringen i et samfunn.

Et siste moment det er verdt å reflektere over i samtalen om smal religion og smal offentlighet, er den lutherske argumentasjonen for nettopp et slikt prinsipielt skille. Skillet er godt spiselig for mange lutherske teologer, fordi de anerkjenner politikken og sekulums egen autonomi. En god protestant er i stand til å fortolke det sekulære samfunnet og finne dette menings-

fullt begrunnet i egne religiøse prinsipper. Men slik er det kanskje ikke med alle religioner, ei heller for alle kristne konfesjoner. Hva med dem som ikke finner mulighet til samme type fortolkning av samfunnet innenfor sitt religiøse univers? Religionenes ulike tilnærming til sekularisering er verdt en studie når man tar fatt i utarbeidingen av en mer helhetlig og samlet religions- og livssynspolitikk.

Religion i den brede offentlighet

Debatten om den smale offentlighet er viktig fordi den er så fundamental. Mest aktuell er debatten i forhold til den bredere offentligheten. Det er også her det er *minst* politisk enighet om hvor grensene skal gå.

Offentligheten er heldigvis mer enn den smale og strengt politisk-institusjonelle, og religion er heldigvis mer enn rasjonelt, argumenterende språk. Religioner er som oftest symboltunge meningsbærere som transcenderer det rasjonelle og har lange linjer bakover i historien. Religion og livssyn har mye av sin styrke i at de klarer å uttrykke – og gi et språk til – størrelser som det vakre, det paradoksale, det eksistensielt sanne eller det gode. Den brede offentligheten, det være seg media, torget, nabolaget, sivilsamfunnet, academia, næringslivet eller skolen, trenger av gode grunner å fylles med slikt innhold. Presses religionene og livssynene ut av disse offentlighetene vil alle parter lide: Religionene og livssynene slipper å stå til ansvar for allmuen, unndrar seg lettere kritikk og risikerer sterkere interne og uheldige maktkonsentrasjoner. Offentlighetene på sin side blir ikke bare kjedeligere, men også kvalitativt fattigere og mindre mangfoldige.

Religion er derfor ikke kun en privatsak. Den har så absolutt en funksjon ut over det strengt private. Den demokratiske og liberale staten bygger i siste instans på verdier som den selv ikke kan skape. Tros- og livssynsamfunnene er i stor grad kilde til viktige verdier som skaper mening, visjoner og håp hos mange av innbyggerne i demokratiet. Religioner og livssyn kan kort sagt tilføre verdifull mening og innhold til offentligheten som staten strengt tatt er avhengig av, men ikke har mulighet til å skape selv.

Religion og livssyn har også mulighet til å uttrykke – i alle fall i begrenset grad – *kollektiv* mening i forbindelse med de store begivenhetene og følelsene som hører livet (også det offentlige livet) til. At religioner og livssyn deltar ved ulike markeringer i offentligheten, er derfor ikke unaturlig. Det er ikke unaturlig at en biskop er én av dem som kommenterer tsunamikatastrofen på Dagsrevyen, eller at prester – sammen med andre tros- og livssynsrepresentanter – inngår i lokale kristeteam, i

tillegg til psykologer og leger.

Utfordringene knyttet til den brede religionen i den brede offentligheten vil selvsagt stå i kø, og i forhold til dagens situasjon er det er mye å rydde opp i. Én slik opprydningsoppgave bør være at staten ikke overfører sine lovpålagte arbeidsoppgaver til aktører fra tros- og livssynssamfunnene. Presten skal ikke tale på vegne av eller i stedet for ordføreren eller fylkeslegen. Religionens kollektive mening er ikke *så* kollektiv i et pluralistisk samfunn. En annen viktig opprydningsoppgave er at alle tros- og livssynssamfunn bør gis reelle og like sjanser for deltakelse i offentligheten. Det vil være problematisk for offentlige organ å automatisk invitere med noen religions- og livssynssamfunn, men ikke alle som er relevante i den aktuelle sammenheng. På den andre siden vil det også være urimelig å hevde at det er indirekte diskriminering når bare noen tros- og livssynssamfunn har kapasitet til å delta, gitt at alle er invitert med. Det at Den norske kirke har mulighet til å være tilstede på flere offentlige arenaer enn de andre tros- og livssynssamfunnene, fordi den har flere medlemmer og mer kapasitet, kan i seg selv ikke kalles indirekte diskriminering, eller være noe dette trossamfunnet skal straffes for.

Skolen har vist seg å være et spesielt problemområde. Det er her debatten om religionens plass ofte er mest tilspisset, og med god grunn når vi ser på den fortsatt gjeldende formålsparagrafen. Men vel så mye som den generelle sekulariserings- og religionsdebatten skyldes uroen på skoleområdet politisk uenighet om hva slags offentlighet skolen egentlig er. Bostad-utvalgets konsensusforslag til ny formålsparagraf for grunnskolen fastslår, dog i noe redusert utgave, at skolen har et mandat også fra hjemmet. Da er den en offentlighet som har relativt brede dimensjoner. Holder man fast ved dette prinsippet, blir det vanskelig å si at religion og livssyn ikke har noe i skolen å gjøre – selv om den selvsagt ikke skal være forkynnende. En utfordring for religions- og livssynspolitikken på skoleområdet vil derfor være å finne en klok balanse mellom å ivareta religionsfriheten til alle elevene på den ene siden, samtidig som skolen på den andre siden må gjenspeile den historiske og sosiale konteksten institusjonen befinner seg i.

Det offentlige i religionen

Ofte stopper debatten med religionens plass i offentligheten, men spørsmålet om *det offentliges plass i religionen* er vel så viktig. En av problemstillingene her er hvor langt det offentlige kan gå i å regulere tros- og livssynssamfunn. Dette temaet ble for alvor sist aktualisert med NOU 1:2008 *Kvinner og homofile i trossamfunn*.

NOUen tar utgangspunkt i rettighetskollisjonen mellom religionsfriheten og retten til ikke å bli diskriminert. Retten til ikke å bli diskriminert er nedfelt i menneskerettskonvensjoner. Det samme er religionsfriheten. NOUen konkluderer med at det er problematisk å oppheve unntakene for forskjellsbehandling i trossamfunn i sin helhet av hensyn til religionsfriheten og trossamfunnenes autonomi. Det legges altså opp til at trossamfunnene kan fortsette å forskjellsbehandle på grunnlag av seksuell praksis og kjønn, samtidig som det strammes litt inn fordi dette nå kun blir mulig ut fra generelle saklighetsregler og ikke særlige unntaksregler.

Konklusjonene synes å være kloke i de avveiningene som er gjort mellom de ulike rettighetene. Leser man høringssvarene til de ulike tros- og livssynssamfunnene er det imidlertid verdt å merke seg en holdning som går igjen hos flere av dem.^f Trosfriheten blir ofte primært tolket som en kollektiv rettighet for tros- og livssynssamfunnet, og i mindre grad som en rettighet for det enkelte troende individ. På den måten gis gruppen som sådan større rettigheter enn individene som utgjør gruppen. Det kritiske spørsmålet blir hvem som tjener på det.

Forskere som Oddbjørn Leirvik og Anne Hege Grung ved Universitetet i Oslo har ved flere anledninger pekt på at offisielle religionsdialoger og interreligiøs religions- og livssynspolitikken kan fungere konserverende på nettopp kjønn- og likestillingsspørsmål. Per i dag er de fleste religiøse ledere menn. Man vet også at det er store teologiske spenninger og maktkamper om nettopp kjønn og seksualitet innenfor de fleste trossamfunn. Når det er maktsjiktet innenfor trossamfunnene som forhandler om og definerer trosfriheten, må man også spørre seg i hvilken grad de kollektive rettighetene for religiøse grupper reduserer retten til egen livsform hos de individuelle medlemmene.

Så lenge staten ikke er liberalistisk, men liberal og demokratisk, har den faktisk en legitim rett til å sette grenser – også i forhold til religiøs utfoldelse. Spørsmålet er hvor grensene for denne retten går. Når opptrer staten etisk ansvarlig, og når opptrer den med totalitære tendenser? Spørsmålet er betimelig. Men like betimelig er det å spørre om det liberale standardsvaret *exit options* er godt nok – det at trossamfunn kan ha så mange diskriminerende praksiser de bare vil så lenge det er frivillig å være medlem og fullt mulig å melde seg ut. Dersom man politisk nøyer seg med å vise til *exit options*, fraskriver man seg et viktig ansvar. Man overser at muligheten for å trekke seg ut ikke alltid er like reell, og man overser maktstrukturer som rammer såkalte svake grupper innad i tros- og livssynssamfun-

nene – om ikke alltid kvinner og homofile – så i alle fall ofte barn og unge. Hvis man mener at religion ikke bare er en privatsak, men har en plass i offentligheten, må man på tilsvarende måte tenke gjennom i hvor stor grad det offentlige skal ha en plass i religionen.

Det er også åpenbare utfordringer knyttet til det å anerkjenne statens begrensede rett til å blande seg i religions- og livssynssamfunnenes anliggender. For hvordan kan staten definere hva som er undertrykkende for det enkelte individ og hva som ikke er det, uten selv å opptre som overgriper? Historisk har heller ikke staten alltid opptrådt med en bedre etikk enn religionene.

Det er vanskelig å se andre alternativer enn en moderat "pisk og gulrot"-politikk. NOUen er kanskje også et godt eksempel på dette i og med at den foretar viktige grenseoppdragninger for statens pisk. Samtidig vet man at læreprosesser godt kan understøttes, men vanskelig kreves moralsk eller rettslig. Det blir derfor interessant å følge med på hvorvidt den framtidige religions- og livssynspolitikken i økende grad blir en aktivt støttende verdipolitikk eller ikke. Interessant blir det også å følge med på de ulike alliansene som dannes for eller mot retten til å motsette seg statlig regulering i indre anliggender. Her ser man for eksempel at konservative kristne og prinsipielle humanetikere kan stå skulder ved skulder og fremme en sterk fortolkning av tros- og livssynssamfunnenes autonomi og kollektive religionsfrihet^g. Synet på det offentlige rolle i religionen følger nemlig ikke skillelinjene mellom de ulike tros- og livssynssamfunnene. Det er et av de politiske temaene som overskrider skillene i medlemskap, og danner politiske allianser på tvers av disse.

Som samfunn generelt, og som tros- og livssynssamfunn spesielt står vi altså ovenfor spennende tider og viktige utfordringer. Vår nåværende og neste regjering må følge opp det stortingskomiteen har bedt om – å komme tilbake til Stortinget med en samlet tros- og livssynspolitikken. Denne politikken må legge til grunn så vel menneskerettighetene, som erkjennelsen av at religion og livssyn spiller en viktig rolle både i og for offentlighetene. Men vel så viktig blir det at innholdet i politikken utarbeides på en bred og inkluderende måte, noe som innebærer dialog både med de ulike tros- og livssynssamfunnene og med de ulike interessegrupperingene innad i disse.

Artikkelen er basert på et innlegg holdt på konferansen "Religion og livssyn i framtidens Norge" 13-15. juni 2008, i regi av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, Norske kirkeakademier, Islamsk Råd, Human-Etisk Forbund og Nansenskolen.

Noter

- a) Innstilling fra kirke-, utdannings- og forskningskomiteen om staten og Den norske kirke (Innst. S. nr. 287 (2007-2008), jf. St.meld. nr. 17 (2007-2008)). Punkt 2.9: En samlet komité ber regjeringen komme tilbake til Stortinget med en gjennomgang av en samlet religionspolitikk på egnet måte. Odd Einar Dørum (V) understreket dette punktet i sitt hovedinnlegg i stortingsdebatten 13.6.08.
- b) I Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn sitt høringssvar til "Staten og Den norske kirke", 2006
- c) "Den sekulære ekstremismen" av Mohammad Usman Rana. Kronikk i Aftenposten 25.2.08
- d) Eksempelet er brukt av Lars Laird Eriksen i kronikken "To former for sekularisme", Aftenposten 20.4.08
- e) Påpekt av Oddbjørn Leirvik på seminar om religionene og sekularisering, Teologisk Fakultet, 09.4.08
- f) <http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/dok/Hoyringar/hoeringsdok/2008/horing---nou-2008-1-kvinner-og-homofile-/horingsuttalelser.html?id=501433>
- g) For eksempel Lars Gule (Humanetisk Forbund) og Espen Ottesen (Norsk Luthersk Misjonssamband) på STLs landskonferanse på Lillehammer 13.-15.6.2008

Religion i det offentlige rom

Hans Christian Nes

lærer, jobber i Human-Etisk Forbund med livssynsundervisning

På midten av 90 – tallet var det en mediedebatt i Bergen om ringing med kirkeklokker. En fremtredende journalist i TV 2, som var nabo til en av de eldre kirkerne i byen, klaget over å bli vekket klokken syv søndag morgen. Han hadde ofte seine jobbvakter, og ringingen fra kirkeklokkene ødela ofte hans muligheter til å "sove ut".

På denne tiden var jeg lærerstudent, og på fritiden holdt jeg kurs for borgerlige konfirmanter i Bergen sentrum. Vi tok opp denne saken i forbindelse med temaet religionsfrihet og toleranse. Litt overraskende for undertegnede viste flertallet av konfirmantene stor forståelse for den kirkelige tradisjonen. Det viktigste argumentet deres var at såpass må folk tåle når de velger å flytte til en gammel bydel med innarbeidede tradisjoner. De fleste konfirmantene mente at naboene måtte holde ut sjenansen fra kirkeklokkene, spesielt siden den aktuelle kirken i århundrer har kalt inn til gudstjeneste søndag morgen.

Mange av de samme ungdommene var imidlertid svært misfornøyd med alle skolegudstjenestene de mer eller mindre frivillig måtte delta på. Jeg brukte da samme argumentasjon som de selv fremmet i saken med kirkeklokkene, og utfordret dem på følgende måte: Skolegudstjenester er jo også en tradisjon som strekker seg langt tilbake i tid, og som mange familier verdsetter. Bør ikke dere som skoleelever vise romslig-

het og tolerere denne tradisjonen?

En av konfirmantene parerte mitt spørsmål med et klart nei. Deltakelse i religionsutøvelse er en aktiv handling og kan ikke sammenlignes med at kirken i nabolaget kaller inn til gudstjeneste. I tillegg er skolen noe alle barn og unge må gjennom, mens deltakelse i religionsutøvelse er noe man eventuelt må velge å bli med på, fremhevet han. De fleste var enige i den fremstillingen. Vi fikk gjennom disse eksemplene utforsket både religionsfrihet i betydningen frihet til å utfolde sin religion (og eventuelle grenser for utfoldelse), og i betydningen frihet fra religion. Ikke minst fikk vi større klarhet i hva man bør tolerere og hva som ligger utenfor toleransens grense.

Offentlige institusjoner

De to eksemplene tydeliggjør også en viktig distinksjon mellom offentlige institusjoner og det offentlige rom. I offentlige institusjoner bør man vise større varsomhet i forhold til religiøse aktiviteter. Det prinsipielle utgangspunktet for mange humanister er at livssyn er et privat anliggende. I barnehage og skole ser vi det som naturlig at foreldre som ønsker at barna skal delta i ulike former for religionsutøvelse, selv sørger for det i barnas fritid. Idealet er at disse institusjonene så langt som mulig er pedagogisk autonome i forhold til livssyn. Det er viktig nettopp fordi vi ønsker en inkluderende skole der ingen elever føler seg utenfor på grunn av foreldrenes livssynsmessige tilknytning.

Men hva betyr disse idealene i praksis? Det praktiske livet har som regel gråsoner og nyanser som vanskelig lar seg fange av klare prinsipper. En saklig betraktning bør derfor innbefatte praktiske eksempler fra hverdagen.

I noen barnehager og skoler kan de ansatte oppleve at barn fra religiøse familier er vant til å be før måltidene hjemme. Foreldrene ønsker gjerne at det skal være praksis i barnehage og skole også. For disse barna er mye av tryggheten knyttet til den tillærte troen, og rutinen med å takke skaperen for maten gir en viktig ramme rundt måltidet. Kan slike ønsker imøtekommes av de ansatte samtidig som uavhengigheten til religion ivaretas? Et konsekvent forsvar for skille mellom religion og offentlige institusjoner tilsier at svaret er nei. Og mange av de såkalte nyateistene vil antakeligvis rope et klart nei. Deres syn er at det er et overgrep mot barna å gjøre automatiske koblinger mellom foreldrenes livssyn og barnas livssyn. Men det sporet skal jeg ikke forfølge her.

Romslighet og klokskap

Min vurdering er tja. Bør ikke kloke voksne være i stand til å ivareta ulike barn/familiers ønsker og interesser på samme tid? Det må være mulig å ivareta de religiøse familienes ønsker *uten* at det fører til kollektiv avsynging av bordvers. De familier som ikke ønsker en slik kobling mellom religion og mat (antakeligvis de fleste!) må også respekteres. Det er urimelig at *alle* barna, uavhengig av familiens livssyn, skal internalisere (gjøre til sitt eget) en forbindelse mellom mat og religion fordi noen foreldre ønsker en slik oppdragelse for sine barn. Det bør være mulig å finne praktiske ordninger som ivaretar ulike ønsker.

Min jobb i Human-Etisk Forbund er delvis å være "klagemur" og rådgiver for foreldre som har negative erfaringer med barnehage og skole på dette området. Mine erfaringer er at religiøse foreldrene ofte får forkjørsretten i slike saker. Noen ganger kan jeg selvsagt i mitt stille sinn tenke at akkurat disse foreldrene virker lite fleksible og oversensitive. Men som regel er konklusjonen min at her mangler de ansatte klokskap og evne til praktisk problemløsning. En rimelig tolkning av religionsfriheten (og vanlig folkeskikk) bør være at ingen kan forlange å få praktisert noe på andres bekostning. Det er jo tross alt en grunnleggende norm at grensen for egen livsutfoldelse trekkes der du hindrer andre i deres livsutfoldelse, eller dersom andre påføres ubehag. Men med romslighet, kunnskap og fantasi bør det være mulig å løse slike dilemma uten at noen føler at de ikke blir respektert og ivaretatt.

Opplevelse og kunnskap

Religion er i stor grad praksis, og mange aspekter ved religionene kan bare forstås ved å se nærmere på de ulike praksisene. Derfor vil det for eksempel være naturlig å vise frem for barna eksempler på ulike bordvers, og å snakke om hvilken funksjon disse har for *de som tror*. Forutsetningen er imidlertid at lærere og elever inntar det som i religionspedagogikken ofte omtales som et utenfraperspektiv. Daglig avsynging av religiøse sanger og/eller fremføring av bordbønner er ikke nødvendig for å hjelpe barna til å forstå religion. Det er en form for oppdragelse og påvirkning mange familier vil takke nei til. Jeg har selv vært i kontakt med foreldre som opplevde at datteren deres nektet å spise maten hjemme før bordbønn var gjennomført. De følte seg rimelig maktesløse i den livssynsmessige oppdragelsen av eget barn.

Opplevelse, erfaring og gjentakelse er viktig i all læring. Men når det kommer til religion og livssyn må lærere vise varsomhet. Særlig på dette området er det en oppgave for lærerne å jobbe med det vi i filosofi med barn kaller for metaperspektiv. Altså at vi samtaler om selve aktivitetene og erfaringene som er gjort, setter ord på våre egne opplevelser, og har oppmerksomheten rettet mot hvordan vi tenker omkring erfaringene. I slike prosesser styrkes barnas evne til å forstå saker bedre, uavhengig av familiens livssynsmessige ståsted. Ikke minst åpnes det opp for at barnas perspektiver får dominere samtalen. Kanskje blir det også tydeligere at barna har ulike oppfatninger, og en aksept for at det er noe positivt.

Religiøse aktiviteter i skolen

En annen praksis som er ganske utbredt i skolen er utdeling av bibler og avholdelse av bibelkurs. Som regel er dette et samarbeid mellom en lokal menighet, et bibelselskap og skolen. Noen steder skjer dette i skoletiden, andre steder delvis i skoletiden og delvis i kirken. Vi får ofte henvendelser fra foreldre (og lærere) som lurer på om dette er i tråd med skolens retningslinjer. La meg sitere fra informasjonsskrivet en menighet fikk dele ut på en skole:

"Sidan utdelinga skjer ved at kvart enkelt namn vert opplese (går ut i frå klasselistene på skulen), bør dei som ikkje kan møte eller ikkje ynskjer Bibel, gje melding om dette. Ta kontakt med kyrkjekontoret dersom du har spørsmål omkring utdelinga."

Sitatet er gjengitt fra en invitasjon til familiegudstjeneste en søndag, der det forventes at skolens elever

møter til kristen religionsutøvelse for å få utdelt bibel til undervisningsbruk i skolen. Henvendelsen er stilet til *"Kjære foreldre/føresette til elever i 5. klasse"* og er delt ut til elevene i skolens regi.

Det noen foreldre reagerer sterkest på i er at skolen uten videre leverer ut klasselister til eksterne - her den lokale kirken. Det neste - vel så oppsiktsvekkende, synes noen - er at man krever at foreldre som ønsker å reservere seg, selv må kontakte denne eksterne myndighet ved å henvende seg til kirkekontoret. Kirken oppgir begrunnelsen for aktiviteten det innbyr til slik:

"Som kyrkje ser vi dette opplegget i samband med dåpsopplæringa og at dei fleste foreldre har valt å bere barnet sitt til dåpen. Heimen og kyrkja står saman om å etterleve lovnaden ein gav ved døypfonten om å hjelpe barnet til kristen tru."

Et annet eksempel på sammenblanding er at skoletiden benyttes til bibelkurs i regi av den lokale menigheten. I et av heftene som er utarbeidet for slike kurs, og som vi har fått tilsendt fra foreldre, finner vi innledningsvis en hilsen fra *"kateketen og læreren din"*. En usedvanlig husvarm hilsen – som en forelder skrev i en e-post til undertegnede. Ingen foreldre har noe i mot at lokale menigheter holder kurs for sine "sognebarn" som ledd i dåpsopplæringen, men de undrer seg over at den slags skal finne sted i skolen. Siden begrunnelsen for disse aktivitetene går langt utover det å formidle kunnskap og øvrige kompetansemål i læreplanen, og er knyttet til dåpen som handling, finner mange opplegget i strid med skolens mandat.

Det er også en del foreldre som henvender seg til oss fordi skolen bruker store deler av skoletiden til å forberede opptredener i gudstjenester. En av mine kolleger ble for noen år siden frivillig med på en gudstjeneste ved en kirke i Oslo. Bakgrunnen for gudstjenesten var at kirken skulle dele ut nytestamenter til 5. klassingene ved nærskolene. Det var opplyst at det var anledning til å søke fritak fra å delta på forhånd, men var man først tilstede, var det ikke lagt til rette for mulighet til å reservere seg fra å delta i trosutøving. Presten startet med å ønske velkommen og uttrykke glede over at elevene hadde valgt å komme til kirken. Det ble sunget salmer og bedt en bønn hun opplevde som sterkt påtrengende fordi den gikk rett inn i den aktuelle situasjonen: Presten ba for skolene, for elevene og for at de skulle få møte Jesus gjennom den boka de nå skulle motta. Ved slutten av samlingen ble elevene bedt om å reise seg for å motta velsignelsen. Her var det i praksis ingen reservasjonsrett. Man forutsatte

aktiv trosutøvelse fra elevenes side selv om invitasjonen i utgangspunktet gikk på å motta en bok til bruk i skolens KRL-undervisning.

Kateketen som skulle forestå utdelingen gjorde en god jobb, men klarheten i avgrensingen av hva som er skolens rom/fag og kirkens ble svært tydelig da han fortalte hvor fint han hadde opplevd det å være på skolen for å minnes Benjamin Hermansen dagen før. Videre hadde han hatt med seg elever fra den aktuelle skolen i domkirken kvelden før i samme ærend. Og han sluttet med å si at han gledet seg til å møte elevene igjen neste uke, når han skulle komme på skolen for å jobbe sammen med dem og ta i bruk den boka de nå fikk utdelt. Det var også kirkens folk som leste opp navnene på de enkelte elevene - og også navn på noen som ikke var tilstede - ut fra klasselister kirken tydeligvis hadde tilgang til fra før selve arrangementet.

Alle de nevnte eksemplene inviterer til å tenke gjennom hva som skal være religionenes plass i barnehage og skole. At barna skal utvikle kunnskaper og forståelse for religioner og livssyn synes det å være bred enighet om. Men på hvilken måte, og i hvilket omfang, er det mer strid om.

Det ene ytterpunktet er en ekstrem sekularisme som knapt åpner opp for religion som emne i skolefagene. En slik franskinspirert modell har heldigvis få talspersoner i Norge. Det andre ytterpunktet er en teologisk inspirert opplæring der barna må få oppleve alle sider ved religionene for å forstå hva religion er. Gjennom deltakelse og gjentakelse skal barna ta til seg religionenes måte å se verden på. Det gamle kristendomsfaget var inspirert av en slik forståelse, og noen av dagens undervisningsformer er også påvirket av denne opplevelses og erfaringsdimensjonen. I tillegg kommer 2-4 årlige skolegudstjenester som stort sett legitimeres med tradisjon, og som ikke er forankret i et konkret skolefag.

Omsorg for alle

Som humanist er mitt utgangspunkt omsorg og respekt for enkeltmenneskets integritet og verdighet. Vi har alle noen grenser som markerer hva som er oss selv og hva som er fremmed for oss. Det er viktig å respektere det fremmede, og søke å forstå det. Men det er også viktig å kjenne på hva som er ens egne grenser, hva en ikke kan gi slipp på uten å miste respekten for seg selv.

For noen vil det å delta i en gudstjeneste, bønn, bibelkurs og andre religiøse aktiviteter være å trå over grensen. Det vil innebære og bryte med vedkommen-

des (foreldre/barn) dypeste overbevisninger. Det må man kunne kreve respekt for. Å respektere den annens annethet er å respektere at den andre har rett til å stå for sitt standpunkt selv om man ikke deler det, la andre få beholde sin integritet selv om man føler at den er uforståelig eller fremmed.

I barnehage og skole må omsorgen for enkeltmenneskets integritet og verdighet gå på tvers av religioner og livssyn. Barna kommer fra hjem der familiene har ulike livssyn, og mange hjem har ikke noe særlig bevisst forhold til livssyn. Mitt ønske er selvsagt ikke å nekte religiøse foreldre å gi sine barn en religiøs oppdragelse (selv om jeg ønsker at barna skal få være barn uten å plasseres i livssynsbåser), men jeg mener det er rimelig å problematisere hvilken rolle barnehage og skole skal ha i denne oppdragelsen. Prinsipielt er det foreldrenes ansvar å stå for religiøs oppdragelse, og for majoriteten av norske foreldre har nå statskirken gjennom trosopp-læringsreformen fått mye penger til å intensivere sitt tilbud til barn og unge slik at de foreldre som ønsker slik hjelp kan få det.

Et minimumskrav må være at barnehage og skole ikke tillater at noen familiers rettigheter krenkes fordi andre familier skal få innfridd sine ønsker. Påstanden som innimellom fremmes om at dette er mindretallstyranni holder ikke. Ingen kan kreve å få utfolde seg på andres bekostning i fellesinstitusjoner som barnehage og skole. Samtidig bør det være mulig organisere det noen foreldre opplever som problematiske aktiviteter på en slik måte at det ikke er til sjenanse og ubehag for de som ikke ønsker å delta. Mye tyder på at mange barnehager og skoler beveger seg i den retningen. Heldigvis.

Artikkelen er basert på et innlegg holdt på konferansen "Religion og livssyn i framtidens Norge" 13-15. juni 2008, i regi av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, Norske kirkeakademier, Islamsk Råd, Human-Etisk Forbund og Nansenskolen.

Lokale dialogarbeid som samfunnsressurs på tros- og livssynsfeltet

Steinar Ims og Anne Anita Lillebø,
prester ved Dialogsenteret Emmaus
www.emmausnett.no

Dialog mellom ulike tros- og livssynstradisjoner er etter hvert blitt en synlig ressurs i det norske samfunnsliv. I mylderet av dialoginitiativ og arrangementer er det viktig å løfte frem ikke bare dialogene mellom religiøse ledere, men også de mange dialoginitiativene som foregår på lokalt plan. Vi vil ta utgangspunkt i vår egen erfaring med lokalt forankret dialogarbeid og forsøke å vise hvordan slike dialoggrupper kan bidra til å tematisere religion og livssyn i offentligheten på en konstruktiv måte, uten at det betyr en resakralisering av det sekulære samfunnet.

For 5 år siden startet en dialoggruppe opp på Grünerløkka, med representanter fra det offentlige, Den norske kirke og Den katolske kirke. Utgangspunktet var en observasjon av medienes tendens til å tegne fiendebilder av islam og muslimer, og en bekymring over hvordan dette påvirker barn og ungdoms oppvekstvilkår. Barn blir i stigende grad stilt til ansvar for egen religion på bakgrunn av hendelser lokalt eller internasjonalt. Dette er ikke bare barnas problem, men et samfunnsproblem som vi syntes det var nødvendig å ta tak i. Initiativtagerne inviterte alle tros- og livssyns-

samfunn med tilholdssted eller med medlemmer på Grünerløkka til å delta. Dialoggruppen vokste og hadde snart representanter fra sju ulike tros- og livssynssamfunn. Det ble tidlig formulert en erklæring der gruppen uttrykte et ønske om å tematisere religion og livssyn i offentligheten, og at synliggjøring av barn og unges forskjellige tros- og livssynstilhørigheter skulle være i fokus.

Barn og unge påvirkes ikke bare av foreldre, hverandre, lærere, men også av medienes fremstilling av deres tros- og livssynstilhørighet. Det kan få negative konsekvenser om barn opplever at det utelukkende tegnes fiendebilder av deres religion eller livssyn i offentligheten. Som Amin Malouf har beskrevet, kan deler av identiteten blir uhensiktsmessig forstørret om man opplever stadige angrep mot den, og vi tenker det er et samfunnsansvar å motvirke dette. Det er viktig å hjelpe barn og ungdom til en reflektert form for toleranse. For å oppnå dette må det skapes felles møtesteder der tros- og livssynstilhørighet kan bli tematisert. Ved at det blir dannet et felles rom kan tilhørighet og fellesskap styrkes – også til det sekulære samfunn.

Et sekulært samfunn som ser religion og livssyn som en positiv ressurs fremmer åpenhet fremfor sårbarhet.

Den daglige kontakten mellom barn og ungdom med ulike tros- og livssynsbakgrunn kan skape nye generasjoner borgere med unik kompetanse i dialog og toleranse. Men spørsmålet er om dette er nok for å kunne utvikle en solid referanseramme for etisk refleksjon. Daglig kontakt betyr ikke at barna reflekterer over sine forskjeller og likheter – eller for den del – at vennskap og kontakt følger dem inn i ungdomstid og voksenliv. Dersom samfunnet ønsker å fremme dialogisk kompetanse hos barn og unge – må voksne i tillegg til å legge til rette for praksis og refleksjon selv være rollemodeller for dialog.

Dialoggruppen Lokaldialog på Løkka ønsket i denne sammenheng å fremheve religion og livssyn som en ressurs i samfunnet. Ikke for å forstørre tros- og livssynstilhørighet, men for å konstantere og synliggjøre både forskjeller, likheter og fellesskap. Noen av våre viktigste dialogarbeidere er barn og ungdom. I debatten om religionenes og livssynenes plass i det sekulære samfunnet er det få steder hvor deres stemmer kan bli hørt. Gruppen ønsket å skape en arena for barn og unges stemmer og gikk inn for å arrangere en større feiring av tilhørighet, likheter og forskjeller på Løkka 30. mai. En "kaosdag" der barna og ungdommene på Løkka skulle kunne vise frem seg selv i det offentlige rom, og voksne kunne delta. Skoler, barnehager, klubber, frivillige organisasjoner og ulike tros- og livssynssamfunn i nærområdet ble invitert til å delta. Det er ingen tvil om at de voksne i Lokaldialog på Løkka var premissleverandører for feiringen

som ble holdt på Birkelunden. Men ønsket var å stille dagen så åpen som mulig for at barn og unge skulle kunne være aktører – ikke bare "tjenestebrukere".

På kaosdagen fremsto barna og ungdommene som myndige aktører. Et eksempel: Barn på 8-9 år fra Det Islamske Forbundet "Rabita" rappet: «Vi ber på en, to, tre i en svær moske!..»

Vi drikker ikke vin og spiser heller ikke svin... Vi tror bare på Allah ikke Gerd Liv Valla»

F.v. Elias Selaihi 9 år, Allaedin Maash 8 år og Jona Saad 9 år

Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) er en paraplyorganisasjon for tros- og livssynssamfunn i Norge. STLs formål er å fremme gjensidig respekt og forståelse mellom tros- og livssynssamfunn, samt arbeide for likebehandling av tros- og livssynssamfunn i Norge.

Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn

Rådhusgt. 1-3,
0151 Oslo

STL Tlf: 23 08 13 39/40
Faks: 23 08 13 01

stl@trooglivssyn.no
www.trooglivssyn.no